

Çeviri Makale • Translation Article

**KUR'AN'DA KIRAAT FARKLILIKLARINA DAİR İTİRAZLAR VE
LAHNİN VARLIĞI MESELESİ
(TEVİLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ÇEVİRİSİ-II)***

*Objections About the Differences in Qur'anic Reading and the Issue of the
Existence of Lahn (Ta'wil Mushkil Al-Qur'an Translation – II)*

Hikmet AKDEMİR^a

ÖZ

^a Prof. Dr., Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü
Çorum/Türkiye, email:
hikmetakdemir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0090-4574.

“Te'vilü Müşkili'l-Kur'an” adlı eserinden çevirisi yapılan bu bölümde İbn Kuteybe, Arapçanın diğer dillerden farklı olduğunu ve bazı üstün vasıflarının bulunduğunu söyler. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in hiçbir dile tam olarak tercüme edilmesinin mümkün olmadığını vurgular. Kur'an'a kusur isnat edenlerin müteşabih ayetleri yanlış yorumlayarak tahrif eden kimseler olduğunu; bunların tezlerini ispat için getirdikleri asılsız delillerle bazı cahil insanları şüpheye düşürdüklerini belirtir. Söz konusu iddialar yüzünden problemler gibi gözüken ayetleri yorumlayarak itirazların yersiz olduğunu ispat etmek amacıyla bu kitabı telif ettiğini kaydeder. Akabinde kıraat farklılıklarına ve Kur'an'da lahn bulunduğuna dair iddialara cevap verir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an İlimleri, İbn Kuteybe, Te'vilü Müşkili'l-Kur'an, Kıraat, Lahn.

ABSTRACT

In this part, which was translated from his work "Te'vilü Müşkili'l-Kur'an", Ibn Kutaybe says that Arabic is different from other languages and has some superior qualities. For this reason, he emphasizes that it is not possible to fully translate the Qur'an into any language. Those who attribute faults to the Qur'an are those who misinterpret mutashabih verses and falsify them; states that they made some ignorant people doubtful with the groundless evidence they brought to prove their thesis. He states that he has compiled this book in order to prove that the objections are unfounded by interpreting the verses that seem problematic due to the allegations in question. Subsequently, he answers the differences in recitation and the claims that there is a *lahn* in the Qur'an.

Keywords: Qur'anic Sciences, Ibn Qutayba, Ta'vilü Mushkili'l-Qur'an, Recitation, Lahn.

* Bu çeviri makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this translation article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Allah Kur'an-ı Kerim'de, gönderdiği peygamberlerin davasını tasdik etmek için onlara zamanlarında meşhur olan cinsten mucizeler bahsetmiştir.¹ Hz. Peygamberden (s) önceki peygamberler, mahdut bir zaman diliminde belli bir kavme gönderildikleri için onlara hissî mucizeler kâfi geliyordu. Hz. Peygamber'in (s) risaleti, kıyamete kadar devam edecek evrensel bir mesaj olduğu için ona her asırda geçerli olan bir mucize verilmesi ilahi hikmetin muktezasıdır. Öyleyse ona verilecek en büyük mucize hayatıyla mukayyet olan maddî mucize olmamalıdır. İşte bu nedenle Hz. Peygamber'e (s) diğer peygamberlere verilen maddi mucizeler kabilinden pek çok mucizenin yanı sıra Kur'an-ı Kerim gibi her asırda insanlara meydan okuyan manevi ve ebedî bir mucize ihsan edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, nüzulünden itibaren kendisinin Allah kelamı olduğunu kabul etmeyenlere meydan okumuş, en son noktada onlardan bir surenin benzerini getirmelerini istemiştir.² Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, belagatin zirvesinde idiler. Buna rağmen onlar, Kur'an-ı Kerim'in bu meydan okuması karşısında acze düşmüş; onunla bu sahada mücadele edemeyeceklerini anlayınca ve başka çareleri kalmayınca Müslümanlarla savaşmayı tek çıkar yol olarak görmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim birçok yönden mucizedir.³ Onun en önemli i'caz yönü belagat ve fesahatidir. Diğer bir i'caz yönü, nazmındaki belagatin yanı sıra manalarındaki zenginliktir. Az lafızlarla ifade edilen buengin manaları çeşitlendiren bir diğer unsur da bazı ayetlerde mevcut olan farklı kıraatlerdir. Çevirisini yaptığımız bu kısımda İbn Kuteybe, Arapçanın üstün özelliklerinden söz ettiği kısa bir girişten sonra kıraat farklılıklarına dair itirazlara ve Kur'an'da lahn bulunduğu iddialarına cevap vermektedir.

Şimdi tercümede esas aldığımız Sa'd b. Necdet Ömer neşrinden 39-83. sayfaların çevirisine geçiyoruz.

ARAPLARIN BAZI ÜSTÜN VASIFLARI

Bu vasıfları, Allah'ın sadece onlara tahsis ettiği güzel konuşma yeteneği, isabetli görüş kabiliyeti, ifade ve mecazî geniş bir alanda kullanma melekesi diye özetleyebiliriz.

Kur'an'ın üstünlüğünü ancak nazarı keskin, ilmi engin, Arap dilini anlama yollarına ve üslup çeşitlerine vakıf, Allah'ın Arapçaya tahsis ettiği diğer dillerde bulunmayan vasıflara hâkim olan biri bilebilir. Zira Allah güzel konuşma yeteneği, isabetli görüş kabiliyeti, ifade ve

¹ Kur'an-ı Kerim'de zikredilen meşhur mucizelerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Hz. Salih'in kayadan çıkarılan deveesi (A'râf 7/73; Hûd 11/64; Şu'arâ 26/155; Şems 91/13), Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması (Enbiyâ 21/69); Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşmesi ve koynuna koyup çıkardığı elinin parlak bir ışık vermesi (el-A'râf 7/107-108, 117-122; Tâhâ 20/19-22, 67-70); Hz. İsa'nın kuşa benzer bir şekil verdiği çamura üflemeyle canlı kuş olması, Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi, doğuştan kör olanlara ve alaca hastalığına yakalananlara Allah'ın izniyle şifa vermesi (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110).

² Bakara 2/23.

³ Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bakıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İ'cazu'l-Kur'an* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 31-69; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957), 2/90-124; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddin es-Süyûtî, *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 4/3-44.

mecazı geniş bir alanda kullanma melekesinden özel olarak Araplara bahşettiği kadar yeryüzünde başka hiçbir millete bahşetmemiştir. Çünkü Allah, bu ihsanıyla Allah Resûlü'nün (s) faziletini ortaya çıkarmayı ve onun Kur'an'la kendi nübüvvetine delil getirmesini irade etti. Peygamberlerden her birine gönderildiği zamanda meşhur olan şeylerden birer mucize verdiği gibi ona da mucize olarak Kur'an'ı indirdi.

Hz. Musa'nın zamanında sihir revaçta olduğu için ona denizin yarılması, elini koynuna koyup çıkardığında nur saçması, asasının yılanı dönüşmesi, Tih sahrasında asasını taş vurduğunda taştan tatlı su çıkması ve bunlara benzer diğer bazı mucizeler verilmişti.

Hz. İsa'nın zamanında Tıp revaçta olduğu için ona Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi, çamurdan yaptığı kuşa üfleyince canlı kuş olması, doğuştan kör olanlara ve sedef hastalarına şifa vermesi ve bunlara benzer diğer bazı mucizeler verilmişti.

Hz. Muhammed'in (s) zamanında belagat revaçta olduğu için diğer bazı mucizelerinin yanı sıra ona en büyük mucize olarak "*De ki: Ant olsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*" (İsrâ 17/88) ayetinde ifade edildiği gibi [belagati ile bütün insanlara meydan okuyan] Kur'an-ı Kerim verilmiştir.

Arap bir hatip nikâh, hamâle,⁴ savaşa veya barışa teşvik ya da bunlara benzer herhangi bir konuda irticalen söz söylediği zaman sözünü tek bir üslup ile ifade etmez; aksine farklı birçok üslup kullanmayı tercih ederdi. (s. 40) Mesela sözünü bazen muhatabı yormamak için özetleyerek kısaca ifade eder; bazen meramını muhataba iyice anlatmak için [en ince detayları da zikretmek suretiyle] uzatır; bazen [muhatabın zihnine iyice yerleştirmek için] tekrarlayarak vurgu yapar; dinleyenlerin çoğu anlamasın diye bazen sözünün bazı manalarını gizler; bazı zamanlarda sözünün bir kısım manalarını yabancılar da anlasın diye izah etme yolunu seçer; kastettiği manaların bazısını işaret, bazısını kinaye yoluyla ifade eder. Onun sözüne gösterdiği özen, içinde bulunduğu duruma, merasimin kıymetine, [dinleyen] topluluğun çokluğuna ve sözün söylendiği ortamın vakarına göre değişir. Hatip sözünün tamamını ne son derece süslü bir üslupla ne de çok sade bir tarzda ifade eder. Aksine ["Her şey zıddıyla bilinir!" kaidesine uyarak] noksan olanla mükemmel olanı, zayıf olanla kuvvetli olanı göstereceği diye bu ikisini sırayla kullanır. Şayet hitabının tamamını tek bir üslubun kalıbına dökseydi onun değerini düşürmüş, [can] suyunu kesmiş [ve böylece tesirini azaltmış olurdu.]

Şu örnekler bu kabildendir: Ateş korundan bir kıvılcım, ışıyla ortaya çıkar. [Onun ışığı karanlığın şiddeti nispetinde kendisini gösterir, aydınlığın derecesine göre sönük kalır.] [Semada] iki yıldız yan yana gelir; akabinde [ortalığın aydınlanmasıyla] bunların ışığı azalır. Gerdanlığa yakut, mercan, akik ve saf altın dizilir. Böylece gerdanlığa dizilen mücevherlerin tümü çok değerli ve nefis parçalardan oluşmaz.

Arapçada kelimeleri oluşturan [sessiz] harflerin sayısı yirmi sekizdir. Bu, dilin kudretinin son noktasıdır. [Başka bir ifadeyle bunlar dilin çıkarabileceği seslerin en fazlasıdır.]

Bütün dillerin alfabesindeki harflerin sayısı yirmi sekizden azdır. Diğer dillerin alfabesinde bizim harflerimizle aynı olan hiçbir harf bulamadım. Ancak benzer harfler vardır ki bunların mahreçleri bizim dilimizdekilerin mahreçlerinin biraz değiştirilmiş halidir. Örneğin diğer dillerde kaf harfinin mahreciyle ile kef harfinin mahrecinin ortasından çıkan harf ve ba

⁴ Hamâle, bir aşiretin başka bir aşirete ödemekle yükümlü olduğu diyet ve borç gibi yükümlülüklerdir.

harfinin mahreciyle fe harfinin mahrecinin ortasından çıkan harf mevcuttur. Arapların dillerindeki kelimelerin oluşumu bu şekildedir.

[Arapçanın alfabesinde zengin harf sayısına sahip olmasının yanı sıra] Allah bu dile [diğer dillerden olmayan] bir başka renk/haslet daha bahşetmiştir ki o da i‘rabdır. Bu haslet dilin nizamının süsüdür; bazı durumlarda birbirine denk olan iki kelam arasındaki farkı ve fail-mef‘ûl gibi iki farklı manadan hangisinin kastedildiğini ortaya çıkararak unsurdur. Fiilin her ikisine de ait olmasının mümkün olduğu eşitlik durumunda hangi lafzın fail, hangisinin mef‘ûl olduğu sadece i‘rab ile tespit edilebilir.

Birisi “katil” kelimesini tenvinli söyleyerek “هَذَا قَاتِلٌ أَخِي” derse, bir diğeri katil kelimesini sonraki kelimeyle birlikte isim tamlaması yaparak “هَذَا قَاتِلٌ أَخِي” derse, ilk cümledeki tenvin, işaret edilen kişinin sözü söyleyen kişinin kardeşini öldürmediğine; ikinci cümlede aynı kelimenin tenvinsiz olarak zikredilmesi, işaret edilen kişinin sözü söyleyenin kardeşini öldürdüğüne delalet eder. [Zira ilk cümle “Kardeşim, bu katildir!” anlamındadır. İkinci cümle ise “Bu, kardeşimin katilidir!” demektir.] (s. 41)

Bir okuyucu, şu ayetteki “فَلَا يَخْرُجُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ” (Yasin 36/76) “أَنَا” lafzını mübteda olarak değil de “inne”yi ‘ظَنَّ’ fiilinde olduğu gibi ‘قَالَ’ fiilinin mansub mamülü yapanların görüşüne” göre “قَوْلٌ” mastarının mef‘ûlü olarak “أَنَا” diye mansub okursa manayı rayından çıkarıp tam tersine çevirmiş olur. Çünkü bu kişi, Hz. Peygamber’in (s) müşriklerin “ان الله يعلم ما يسرون وما يعلنون/Allah onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir!” sözünden dolayı üzüldüğünü ifade etmiş olur. Bu okuyuş kasten ve bilerek yapılmışsa küfürdür; [dolayısıyla] müminlerin onaylamayacağı ve [namazda okunduğu takdirde] namazın caiz olmayacağı hatalı bir okuyuştur. (s. 43)

KUR’AN’IN İNDİRİLDİĞİ DİL İLE DİĞER DİLLER ARASINDAKİ FARK

Allah Resûlü (s) şöyle buyurmuştur: “لَا يُقْتَلُ قُرَشِيٌّ صَدْرًا بَعْدَ هَذَا الْيَوْمِ”/Kureyş kabilesinin hiçbir mensubu bugünden sonra idam edilerek öldürülmeyecektir.”⁵

Bu hadisin başındaki fiili “يُقْتَلُ” diye meczum olarak rivayet eden kimsenin bu rivayeti, Kureyş kabilesine mensup birinin dinden çıktığı takdirde öldürülmeyeceğini ve [haksız yere] adam öldürdüğünde kendisine kısas cezasının verilmeyeceğini zorunlu kılar.

Aynı fiili “يُقْتَلُ” diye merfu olarak rivayet eden kimsenin rivayeti ise Kureyş kabilesi hakkında şöyle bir haberin verildiğini ifade eder: “Onlardan hiç biri [Müslüman olduktan sonra] İslam dininden çıkmayacak ki öldürülmeyi hak etsin!”

Bu örnekte i‘rabın iki manayı birbirinden nasıl ayırdığı görülmektedir.

Araplar şu örneklerde olduğu gibi bir kalıptaki kelimenin tek harfinin harekesini değiştirerek iki farklı mana türetmektedirler:

رَجُلٌ لُعْنَةٌ: İnsanların kendisine lanet okuduğu adam.

رَجُلٌ لُعْنَةٌ: İnsanlara lanet okuyan adam.

رَجُلٌ سَبَّهٌ: İnsanların kendisine sövdüğü adam.

رَجُلٌ سَبَّهٌ: İnsanlara söven adam.

⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu‘ayb el-Arnaût ve diğeri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 24/134; Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 3/1409.

Şu kelimelerde bu kabildendir:

هُرَّاءٌ: İnsanların kendisiyle alay ettiği adam.

هُرَّاءٌ: İnsanlarla alay eden adam.

سُخْرَةٌ: İnsanların maskara ettiği adam.

سُخْرَةٌ: İnsanları maskara eden adam.

ضُحْكَةٌ: İnsanların kendisine güldüğü adam.

ضُحْكَةٌ: İnsanlara gülen adam.

خُدْعَةٌ: İnsanların kendisini aldattığı adam.

خُدْعَةٌ: İnsanları aldatan adam.

Araplar birbirine yakın iki manayı, tek kelimedeki bir harfi değiştirerek birbirinden ayırt ederler. Böylece iki lafız arasındaki yakınlık ile [deleat ettikleri] iki mana arasındaki yakınlık birbirine denk olur. Örneğin onlar mecbur kalmadıkça içmedikleri tuzlu suya “شَرُوبٌ” derken bundan daha iyi durumda olduğu için içebilecekleri suya ise [aynı kelimenin sadece üçüncü harfini değiştirerek] “شَرِيبٌ” adını verirler. Benzer örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

1-نَضْحٌ: Elbiseye damlayan iğne başı kadar buna idrardır ki bunun üzerine su serpildiği takdirde yıkanması gerekmez. (s. 44)

نَضْحٌ: Yukarıdaki miktardan az daha fazla olan idrardır ki bu ancak yıkamakla temizlenir.

2-قَبْصٌ: Bir şeyi parmak uçlarıyla yakalamaktır.

قَبْصٌ: Bir şeyi elin ayasıyla yakalamaktır.

3-قَضْمٌ: Bir şeyi dişlerin ucuyla yemektir.

قَضْمٌ: Bir şeyi bütün ağızıyla [ya da azı dişleriyle] yemektir.

4-خَزْنٌ: Toprağın hafifçe yükselip tümsek olmasıdır.

خَزْمٌ: Tümseğin yukarıdakinden biraz daha yüksek olmasıdır.

5-خَصِرٌ: Üşüyen kimsedir.

خَرِصٌ: Hem üşüyen hem de aç olan kimsedir.

6-هَامِدَةٌ: Tamamen sönmüş ateştir.

خَامِدَةٌ: Alevi bitmiş ama tamamen sönmeyip kor halinde olan ateştir.

7-صَائِمٌ: Dört ayağı üzerinde duran attır.

صَائِنٌ: Tırnağının bir yanına basarak ayakta duran attır.

Şair [bu kelimenin çoğul formunu kullandığı] bir beytinde şöyle der:⁶

Dört ayağı üzerinde duran ve durmayan atlar

Tozların altında gemi ağzına almış atlar

8-شُكْدٌ: Bağış ve ihsandır.

شُكْمٌ: Ödül olarak verilen ihsandır.

9-عَلَطٌ: Kasıt olmadan yapılan hatadır.

عَلَّتْ: Hesap hatasıdır.

10-خَوْصٌ: Gözdeki darlık ve küçüklüktür.

خَوْصٌ: Gözün kenarındaki darlık ve küçüklüktür.

⁶ Bu şair, Cahiliye dönemi şairlerinden en-Nâbîga ez-Zübânî'dir. (ö. 604 [?])

[Arapların ana dilleri konusundaki bir adetleri de şudur:] Onlar bir kelimeyi bazı manaların mahzeni yaparlar ve o kelimenin isminden manaların her biri için bir isim türetirler. Örneğin “الْبَطْنُ/karın” kelimesinden şu isimleri türetirler:

- 1-مُبْتِنٌ: Aç olan kimse,
- 2-بَطِينٌ: Yaratılıştan karnı büyük olan kimse,
- 3-مِبْطَانٌ: Çok yemekten dolayı karnı büyümüş olan kimse,
- 4-بَطْنٌ: Yemek yemeye çok düşkün olan kimse,
- 5-مَبْطُونٌ: Karnı ağır olan kimse.

Yine Araplar, “وَجَدْتُ فِي الْغَضَبِ وَجَدْتُ الضَّالَّةَ”/yitiği buldum, “وَجَدْتُ فِي الْحُزْنِ وَجَدْتُ فِي الْاِسْتِغْنَاءِ /başkasına ihtiyacım kalmadı” derler. (s. 45) Sonra bunlardan birincisine “وَجُودٌ” ve “وَجْدَانٌ” ikincisine “مَوْجِدَةٌ” üçüncüsüne “وَجْدٌ” dördüncüsüne “وَجْدٌ” adını verirler. (s. 47)

ŞİİR VE FAZİLETİ

Allah Arap şiirini başka milletlerin yazılmış kitaplarına denk kıldı; onların ilimlerinin mahzeni, edebiyatlarının muhafızı, tarihlerini kayda alan, haberlerini toplayan bir vasıta haline getirdi. Üstelik bu manzum vasıta, zamana karşı direniyor ve asırlara meydan okuyor; vezin, kafiye, nazımın güzelliği ve harika tezyini ile [kötü niyetli kişilerin şiirin üzerinde oynayarak insanları] aldatmaya yönelik hilelerinden ve tağyir edilmekten korunuyordu. Şiirin üzerinde en ufak bir operasyon yapmak isteyen kimse oldukça zorlanıyor; nesir halinde irat edilen sözlerde olduğu gibi şiirde de bu tür teşebbüsler gizli kalmıyordu.

Bazen onların şairlerin biri gelenek haline getirdikleri teamüllerinin dışına çıktığında ona “sinâd,⁷ ikvâ (الاقواء)⁸, ikfâ (الاكفاء)⁹ ve îtâ (الايطاء)¹⁰ hatası yaptın!” derler. (s. 48)

Amr b. Külsûm’un¹¹ şu iki beyti, iki ridf¹² arasında ya da ridften önceki harfler arasında sinâdın vaki olduğuna dair bir örnektir:

أَلَا هُبِّي بِصَحْحِكَ فَاصْبَجِينَا ... وَلَا تُبْقِي خُمُورَ الْأَنْدَرِينَا

*Dikkat et sözüme! Uyan da büyük kâsen ile sabah çorbasını içir bize!
Enderîn’in¹³ şaraplarından hiçbir şey bırakma geriye!*

كَأَنَّ مُتَوْنَهْنَ مُتُونُ غُدْرٍ ... نُصِفُّهَا الرِّيحَ إِذَا جَرَيْنَا

*O zırhların yüzeyi sanki selden kalan küçük göletlerin yüzeyi
Rüzgâr estiği zaman dalga dalga olur o göletlerin yüzeyi*

⁷ Revîden önceki harf ve hareketlerdeki değişme kusurlarına “sinâd” adı verilir. Revî, kafiye düzeninde daima bulunması gereken, bu sebeple kasidenin üzerine kurulduğu ve kendisine nispetle anıldığı sahih harftir.

⁸ İkvâ, revînin harekesinin ötre, fetha ve esre şeklinde değişmesidir.

⁹ İkfâ, revînin harekesinin ötre ve esre şeklinde değişmesidir.

¹⁰ İtâ, bir kasidede kafiye kelimesinin aynı anlamda olmak üzere tekrar edilmesidir. Bu, şiirdeki kusurların en hafifidir. Bir kasidede yedi beyit geçmeden yapılmış olan kafiye tekrarları hoş karşılanmaz. Ancak bunu kusur saymayanlar da vardır.

¹¹ Benî Tağlib kabilesine mensup olup Cahiliye dönemi şairlerindedir.

¹² Ridf, kafiye düzeninde revî harfinden önceki med veya lin harfidir.

¹³ Enderîn, Haleb’in güneyinde şarabıyla meşhur bir beldedir.

İlk mısranın sonundaki “فَاصْبِحِينَا” kelimesinde ridf olan hâ harfinin harekesi esre, son mısranın sonundaki “جَرِينَا” kelimesinde ridf olan râ harfinin harekesi fetha olduğu için bu iki beyitte sinâd vardır.

Başka bir şairin şu şiirinde ilk beyitte [şiirin aruz vezninden] bir harf noksan olduğu için ikvâ yapılmıştır:

حَنَّتْ نَوَارُ وَلَاتِ هُنَا حَنَّتْ ... وَبَدَا الَّذِي كَانَتْ تَوَارُ أُجْنَتْ
لَمَا رَأَتْ مَاءَ السَّلَا مَشْرُوباً ... وَالْفَرْثُ يُعْصَرُ فِي الْإِنَاءِ أَرْنَتْ

*Nevâr sevdiğine iştiyak duydu. Oysa zaman iştiyak zamanı değil
Nevâr'ın gizlediği iştiyak ortaya çıktı, [artık gizli değil!]
Nevâr plasenta suyunun içildiğini gördüğü zaman
Bastı çığlığı, bir de bağırsaklardaki kazuratın kaba sıkıldığını gördüğü zaman*

Hamîd b. Sevr'in¹⁴ şu beyti de bu kaildendir:

أَتِي كَبِيرْتُ وَإِنَّ كَلَّ كَبِيرٍ ... مِمَّا يُظَنُّ بِهَ يَمَلُّ وَيَفْتُرُ

*Ben gerçekten yaşlandım. Şüphesiz ki her yaşlı adam
Bıkıp usanır ve şevki kırılır, kendisine isnat edilen su-i zanlardan*

Kafiyeyi oluşturan kelimelerden birinin revî harfinin harekesinin ötre, diğerinin esre olmasıyla ikfâ meydana gelir. (s. 49)

Kafiyeyi oluşturan kelimenin iki defa tekrar edilmesiyle îtâ vaki olur.

İbn Rikâ¹⁵ şiirini kusurlardan tenzih sadedinde şöyle der:

وَقَصِيدَةٍ قَدْ بَتُّ أَجْمَعُ بَيْنَهَا ... حَتَّى أَقَوْمَ مَيْلَهَا وَسِنَادَهَا

نَظَرَ الْمُتَوَقِّفِ فِي كَعُوبِ قَنَاتِهِ ... حَتَّى يُقِيمَ تَقَافُهُ مُنَادَهَا

*Geceleyin [beyitlerini insicam içinde] topladığım bir kaside
Eğriliğini ve sinâd hatasını düzeltirim sonunda
Uzun mızrağının pürüzlerini düzelten ustanın titizliği ile
Onun mızrakları düzelten aleti, eğrilikleri düzeltir sonunda*

[Aynı hususta] Zürrumme¹⁶ de şöyle der:

وَشِعْرٍ قَدْ أَرَفْتُ لَهُ غَرِيبٍ ... أُجَانِبُهُ الْمُسَانِدَ وَالْمَحَالَا

¹⁴ Cahiliye döneminde yaşamış bir şairdir. Huneyn savaşında müşriklerin safında yer almıştır. Hz. Peygamber'e (s) kabilelerin heyet gönderdiği sene Müslüman olmuş ve Hz. Osman döneminde vefat etmiştir. Abdümelik b. Mervân dönemine kadar yaşadığı da söylenmiştir.

¹⁵ Adiy b. Zeyd b. Mâlik b. Adiy b. Rikâ', Dimaşk'lı olan büyük bir şairdir. Meşhur şair Cerîr'i hicveden çağdaşdır. Yaklaşık olarak Hicri 95 yılında vefat etmiştir.

¹⁶ Ebü'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Adevî el-Kinânî el-Kahtânî (ö. 117/735), Emevîler devrinde tabiat tasvirleriyle öne çıkmış büyük bir şairdir.

*Garip bir şiir ki onun için katlandım uykusuz gecelere
Onu sinâd hatalarından ve yerli yerinde olamayan sözlerden uzak tutmak üzere*

Yukarıda zikri geçen tanımlar Ebû Ubeyde'ye¹⁷ aittir. Bazı şair ve edipler ise ikvâyı “Kafiyeyi oluşturan kelimelerden birinin revî harfinin harekesinin ötre, diğerininkinin esre olması” diye tarif ederler.

Kanaatimce bu hususta Ebû Ubeyde'nin görüşü daha güzeldir. Çünkü ikvâ kelimesi kuvvet kökünden gelmektedir. Kuvvet ise bükülerek organı oluşturan iplerden her biridir. Organı oluşturan iplerden biri eksildiği zaman “İpin bir kuvveti eksildi!” denir. Aynı şekilde beytin bir parçası eksik olduğu zaman o beyite “Müzâhaf/Harfî eksilmiş” denir. Organın bir ipi zail olduğu gibi onun da bir kuvveti/parçası gitmiş oluyor. Örneğin yukarıda örnek olarak zikrettiğimiz “لَمَّا رَأَتْ مَاءَ السَّلَا مَشْرُوبًا” mısrasında küçük bir şey/harf eksiltilmiştir. Şair şayet son kelime olan “مَشْرُوبًا” yerine “مَشْرُوبَةً” kelimesini kullansaydı eksikliği gidermiş ve bu mısrayı diğer mısralarda geçerli olan aruz veznine eşitlemiş olacaktı.

Ebû Mansûr Yusuf b. Gassân, Ebû Muhammed'in şöyle dediğini nakleder: Arapların sözlerinde kullandıkları mecazlar vardır. Bu mecazlar, sözün ifade yolları ve kalıplarıdır. İstiare, temsil, kalb, takdim, tehir, hazf, tekrar, ihfâ, izhar, tariz, ifsâh, kinaye, izah, bir kişiye bir topluluğa hitap eder gibi hitap etmek, bir topluluğa tek kişiye hitap eder gibi hitap etmek, bir kişiyle bir topluluğa iki kişiye hitap eder gibi hitap etmek, hususi olan lafızla genel manayı kastetmek, umumi olan lafızla hususi manayı kastetmek bunlardan bazılarıdır. (s. 50) İnşallah bunları ileride mecazın kısımlarını işlerken detaylı olarak açıklayacağız.

İşte bütün bunların hepsi Kur'an'ın üslubunda mevcuttur. Bu nedenle [yani diğer dillerde bu mecazların büyük bir kısmı kullanılmadığı için] hiçbir mütercim Kur'an'ı, tam olarak/motamot diğer dillerden herhangi birine aktarması mümkün değildir. [Oysa diğer ilahî kitaplarda böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla] İncil, Süryanî dilinden Habeş diline ve Latinceye çevrildiği gibi Tevrat, Zebur ve Arapça olan diğer ilahî kitaplar da başka dillere aktarılmıştır. [Elhasıl Kur'an'ın diğer dillere motamot çevirisi mümkün değildir.] Çünkü Arap olmayanlar mecazı, Araplar kadar geniş bir alanda ve çeşitlilikte kullanmazlar.

Örneğin “وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ” (Enfâl 8/58) ayetine bakalım! Bu lafızların delalet ettikleri manaların hepsini ifade edecek, ayrı ayrı manaları birleştirecek ve gizli anlamları ortaya çıkaracak bir çeviri yapılamaz. Ancak [açıklayıcı bir tercüme ile] şöyle denilebilir: “Seninle bir kavim arasında uzlaşma ve barış varsa, onların ihanetinden ve ahdi bozmalarından korkarsan o zaman [anlaşmada] şart koştuğun şeyleri bozduğunu onlara bildir ve onlara harp ilan et! Böylece sen anlaşmanın bozulduğunu bilme konusunda onlarla eşit olursun.”

İkinci bir örnek “فَضْرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا” (Kehf 18/11) ayetidir. Şayet bu ayet motamot tercüme edildiği takdirde o çeviriden bir şey anlaşılmaz. Şayet “Onları [mağarada] yıllarca uyuttuk!” diye bir çeviri yapılırsa ayetin lafızlarının tam karşılığı değil de manası bir

¹⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824 [?]), Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimidir. Mecâzü'l-Kur'an, Kitâbü'l-Hayl, Nakâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak, Kitâbü'l-'Akaka ve'l-Berere, Tesmiyetü Ezvâci'n-Nebî ve Evlâdih, Kitâbü Eyyâmî'l-'Arab Kable'l-İslâm adlı eserlerinin yanı sıra birçok eseri daha vardır.

başka dile aktarılmış olur. (Oysa lafızların delalet ettikleri manalar, bu kısacık anlamdan ibaret değildir.¹⁸)

Üçüncü bir örnek “وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا” (Furkan 25/73) ayetidir. Şayet bu ayet, [özellikle ikinci cümlesi] motamot çeviri ile bir başka dile aktarılsa kastedilen mananın anlaşılması zorlaşır. “Onlar gafil olmadılar” diye bir çeviri yapılırsa o takdirde mana başka bir lafızla ifade edilmiş olur.¹⁹ (s. 51)

KUR’AN’I ELEŞTİRİP ONA KUSUR İSNAT EDENLER

Mülhitler Kur’an’ı eleştirerek ona itiraz ettiler. Onun hakkında saçmalayıp hayal ürünü şeyler söylediler. Sığ anlayışlarla, hastalıklı gözlerle ve sathi nazarla fitne arayışı içinde yorum yapmak maksadıyla Kur’an’ın müteşabih ayetlerinin ardına düştüler. Onun sözlerini delalet ettikleri manaların dışına çıkararak tahrif ettiler; onları asıl anlamlarından saptırıp ardından da Kur’an’da tenakuz, doğru olmayan şeyler, lahn, nazmın bozukluğu ve ihtilaf bulunduğuna hükmettiler. Kendilerince bu hususta birçok deliller ortaya koydular. [Ne yazık ki] bu deliller, bazı zayıf cahilleri ve gafil yeni yetmeleri haktan batıla meylettirdiler; kalplere şüpheler saldılar ve gönülleri tereddütlerle yaraladılar.

Şayet onların tuttıkları yol planladıkları ve yorumladıkları şekilde [aslı olan muteber bir dayanak olsaydı] onu eleştirmede [nüzul dönemine şahit olan] müşrikler onların önüne geçerdi. Zira Allah Resûlü (s) Kur’an’la onlara delil getiriyor, onu nübüvvetine alamet ve doğruluğuna şahit yapıyordu. Yer yer onun bir suresinin benzerini getirmeleri konusunda onlara meydan okuyordu. Onlar fesahat ve belagat ehli idiler; hatip, bilge ve şair idiler; bütün insanlar arasında keskin dillere sahip olmakla ve mücadelede en çetin hasım olmakla mümtaz idiler. Bütün bu vasıflara sahip olmalarının yanı sıra onlar akıllı ve zeki insanlardı ve isabetli görüş sahibi idiler. [İşte bu vasıflara sahip müşrikler, Kur’an’ı eleştirenlerden daha mı akılsız idiler ki en muhtaç oldukları anda böyle bir iddiada bulunamadılar ve Allah Resûlü’nün (s) meydan okumalarına karşılık veremediler. Aksine] Allah’ın Kur’an’da birçok ayette beyan ettiği gibi onlar Kur’an için bazen sihir, bazen şiir, bazen kâhinlerin sözü ve bazen de öncekilerin masalları diyorlardı.

Kur’an’ı eleştirenlerin ona isnat ettikleri kusurlar kabilinden bir şeyin müşriklerden sadır olduğunu ne Yüce Allah Kitabında nakletmiş ne de rivayetlerde buna dair en ufak bir bilgi bize ulaşmıştır.

Allah’ın Kitabını [haksız ve asılsız saldırılara karşı] parlak, açık ve kesin delillerle müdafaa etmek istedim. İnsanların kafalarını karıştıran hususları vuzuha kavuşturmak için problemleri gözükten ayetleri yorumlamak maksadıyla bu kitabı telif ettim. (s. 52) Çok fazla izah ile geniş açıklamalara yer verdim; inatçı muterize [ayetlerdeki] mecazın yerini [görüp doğru yoruma ulaşmayı] mümkün kılan yolu göstermek için söz sahibi olmadığım konularda kendi

¹⁸ Zemahşerî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Onların kulaklarının üzerine perde çektik. Yani onları hiçbir sesin uyandıramayacağı derin bir uykuya daldırdık. Nitekim sen derin uykuya dalmış birine bağırdığın zaman o seni duymaz ve uykusundan uyanmaz.” [Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmi’i t-tenzil ve ‘uyûni’l-eşkâvil fi vücûhi’l-te’vil*, (Beyrut: Dârü kitabî’l-Arabî, 1407), 2/705.] (M)

¹⁹ Zemahşerî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Onlar Allah’ın ayetleri kendilerine okunduğunda onları dinlemeye olan şiddetli arzularından dolayı pürdikkat okuyana yönelirler. Bu yönelişin yanı sıra onlar duyduklarını hafızaya nakşeden kulaklarıyla o ayetleri dinlerler; müdakkik nazarla onlara bakarlar. Onlar bu davranışların aynısını yapıyor gibi görünüp de o ayetlere karşı kör ve sağır kesilen, içindekilerden ibret almayan münafıklar gibi olmazlar.” (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/295.) (M)

görüşümü belirtmeden ya da herhangi bir yoruma gitmeden, insanların takdirini kazanmış Arap diline hâkim dilbilimci bir âlimin görüşlerine başvurduğum.

Tefsiri asıl sahibi olan kişiye isnat etmem doğru olmazdı. Çünkü ben insanların gizli fısıltılarını [gizlemekle] yetinmeyip onları gün yüzüne çıkardım; imaları ile yetinmeyip onları açıkladım; lafızları [bazen] artırdım, [bazen] eksilttim; [tertibini değiştirip bir kısmını] öne aldım, [bir kısmını] geriye bıraktım; bazılarını örnek ve benzer getirdim ki sözü anlama konusunda bütün dinleyenler eşit olsun!

Hüsnüniyetimden dolayı Allah'tan delil getirdiğim ve cüret ettiğim konularda küçük kusurlarımı affetmesini, isabetli yorumlara muvaffak kılmasını ve güzel mükâfat vermesini diliyorum. (s. 53)

KUR'AN'I ELEŞTİRENLERİN BAZI İTİRAZLARI

Onların bize ulaşan bazı itirazları şunlardır:

1-Onlar “Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.” (Nisâ 4/82) ayetiyle ve “Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.” (Fussilet 41/42) ayetiyle delil getirip şöyle derler: “[Bu ayetlerde Kur'an'da ihtilaf olmadığı belirtilmektedir. Oysa] sahabe ve onlardan sonra gelenler harfleri farklı şekillerde okumuşlardır. Örneğin Yusuf 12/45. ayetteki ‘أَمَةٌ’ kelimesini Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-688) ‘أَمِهْ’ diye okumuştur.²⁰ Nur 24/15. ayetteki ‘تَلْقَوْنَهُ’ kelimesini, Hz. Âişe ‘تَلْقُونَهُ’ diye okumuştur.²¹ Kaf 50/19. ayetteki ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ’ cümlesini, Hz. Ebû Bekir ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ’ diye okumuştur.²² (s. 54) Kıraat âlimlerinden biri²³ Yusuf 12/31. ayetteki ‘مُنْكَأٌ’ kelimesini ‘مُنْكَأٌ’ diye okumuştur.

2-Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-653), Yasin 36/29. ayetteki ‘إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً’ cümlesini ‘إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَفِيَةً وَاحِدَةً’ diye okumuştur. Onun Mushafında mevcut olup da diğer eski ve yeni Mushafalarda bulunmayan onun buna benzer farklı birçok kıraati mevcuttur. O farklılıklardan biri de onun Mushafında Fatıha, Felak ve Nas suresinin bulunmamasıdır. [Bu konuda] o şöyle diyordu: “Ondan olmayan bir şeyi Allah'ın Kitabına neden ilave ediyorsunuz?”

3-Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]), Tâhâ 20/15. (إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ) ayetini ‘إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي فَكَيْفَ أَظْهَرُكُمْ عَلَيْهَا’ diye okumuştur. Ayrıca o, Kunut dualarını Mushafına ilave etmiş ve onları Kur'an'dan iki sure saymıştır.

4-Kıraat âlimleri bazı ayetlerin kıraati konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Birinin merfu okuduğunu diğeri mansûb ya da mecrur okumaktadır. Siz bu farklı kıraatlerin hepsinin âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelamı olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu ihtilaf ortada durup dururken [iddiamıza delil sadedinde bizden daha] ne istiyorsunuz? Bu hata ve lahndan sonra [Kur'an'ın içinde daha] hangi batılı arıyorsunuz?

5-Güvenilir olduğunu kabul ettiğiniz bir yolla size ulaşan bir rivayet şöyledir: Ebû Mu'âviye, Hişâm b. Urve'den, o da babasından naklen Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etti: Allah'ın Kitabında üç harf vardır ki onlar [vahyi yazan] kâtibin hatasıdır: ‘إِنْ هَذَا لَسَاجِرَانِ’ (Tâhâ 20/63), ‘إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِغُونَ’ (Mâide 5/69) ve ‘لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ’.

²⁰ Bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

²¹ Bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

²² Übey b. Ka'b'a nispet edilen bu kıraat, şaz kıraatlerdendir.

²³ Bu kıraat âlimi Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Said el-Muttavvî'dir (ö. 371/982). Bunun kıraati şaz kıraatlerdendir.

الرَّكَاءَ ’بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ nakletmiştir. ²⁴ (s. 55)

6-Hz. Osman’dan nakledilen bir rivayete göre o şöyle demiştir: “Kur’an’da lahn bulunduğunu görüyorum. Bunu Araplar kendi dilleriyle düzeltereklerdir.”²⁵

7-Şu ayetler arasındaki tenakuz gibi bir tenakuz olamaz:

a. “İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak” (Rahman 55/39)

“Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.” (Hicr 15/92-93)

b. “Bu, konuşamayacakları gündür. Onlara izin de verilmez ki özür dilesinler.” (Mürselât 77/35-36)

“Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz.” (Zümer 39/31)

“De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin!” (Bakara 2/111)

c. “Birbirlerine dönüp (‘Ne iyilik yaptınız da bu nimetlere ulaştınız?’ diye) sorarlar.” (Tûr 52/25)

“Sûr’a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır.” (Müminûn 23/101)

d. “De ki: Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratmayı inkâr ediyor ve O’na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir.” (Fussilet 41/9)

“Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin!’ dedi. İkisi de, ‘İsteyerek geldik’ dediler. Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi.” (Fussilet 41/11-12) Bu ayet arzın semadan önce yaratıldığına delalet etmektedir. Şu üç ayet ise semanın arzdan önce yaratıldığına delalet etmektedir:

“Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki onu Allah bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı. Ardından yeri düzenleyip döşedi.” (Nâziat 79/27-30)

e. “Onlara, acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur.” (Gâşiye 88/6)

“Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur. Kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur.” (Hakka 69/35-36) [Cehennem ehlinin yiyeceği olarak] ilk ayette geçen *Dari* ‘ bir tür bitkidir. Ateşte ağaç ve bitkinin bulunması mümkün müdür? Ateş onları yakıp yok etmez mi?

f. “Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.” (Enfâl 8/33)

“Onlar Mescid-i Haram’dan (müminleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin?” (Enfâl 8/34) (s. 56)

g. Şu üç ayetin ilk cümleleri nerede, son cümleleri nerede? [Aralarındaki tezat nasıl giderilir?]

²⁴ Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000), 9/395. Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-gayb*, (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 22/65.

²⁵ Bazı Tefsir kaynaklarında geçen bu rivayet hem sened hem de metin yönünden eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Örnek olarak bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22/65-66. (M)

“Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız,”

“(Onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın!” (Nisâ 4/3)

“Allah Kâbe’yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanların (din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı.”

“Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah’ın bildiğini ve Allah’ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir.” (Mâide 5/97)

“Görmedin mi ki, gemiler Allah’ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allah, bunu ayetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır.”

“Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır.” (Lokman 31/31) Bu delili görme konusunda çok sabırlı olan ve şükreden kişi ile sabırsız ve şükürsüz olan eşit değil midir?

8-“Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği bitki kâfirlerin çiftçilerin hoşuna gider.” (Hadîd 57/20) ayetinin manası nedir? Bu cümlede neden müminler değil de sadece kâfirler zikredildi. Bu konuda müminlerle kâfirler eşit değil mi? Müminlerin imanı [yağmurun bitirdiği bitkiyi] çok beğenmelerinden dolayı eksilmez.

9-“Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka! Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.” (Hûd 11/107) ayetindeki istisna Cehennem’in ebedi oluşunun Allah’ın iradesiyle zeval bulacağına delalet eder. Aksi takdirde istisnanın bir anlamı olmazdı. Hemen akabinde gelen ayette ise “kesintisiz bir ihsan olarak...” (Hûd 11/108) ifadesi yer almaktadır. [Bu ifade Cennet’in ebedi olduğunu göstermektedir. Böylece iki ayet arasında Ahiret hayatının ebedî olması konusunda bir çelişki ortaya çıkmaktadır.]

10-“Orada ilk ölümden başka ölüm tatmazlar.” (Duhan 44/56) ayetinde dünyada olan bir ölüm, Cennet ehlinin oradaki ikametlerinden nasıl istisna ediliyor? Şöyle bir sözün söylenmesi doğru olur mu: “Dün verdiğim müstesna bugün sana dirhem vermeyeceğim.”

11-Onlar “İnanıp salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.” (Meryem 19/96) ayeti hakkında şunu söylerler: “Falan kişi seni seviyor.” anlamında “Falan kişi senin için sevgi ortaya koyacaktır.” denmesi doğru olur mu?

12-“وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا /Uykunuzu dinlenme (sebebi) kıldık.” (Nebe’ 78/9) ayetinde “sübât” kelimesi uyku demektir. “Uykunuzu uyku yaptık” denmesi doğru bir ifade olur mu?

13-İnsan 76/16. ayette [cennette] gümüşten kâselerin varlığından, Zâriyât 51/33. ayette çamurdan olmuş taştan söz edilmektedir. Gümüşten cam, çamurdan taş nasıl olur?

14-Allah “Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyanlara sor! Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma! Sakın Allah’ın ayetlerini yalanlayanlardan da olma! Yoksa zarara uğrayanlardan olursun.” (Yunus 10/94-95) buyurmaktadır. (s. 57) [“Sakın şüphe edenlerden olma!” cümlesi] Hz. Peygamber’in (s) Hz. Cebrail’in kendisine getirdiği vahiyden şüphe ettiğine delalet etmiyor mu? Gittiği yoldan şüphe duyan birisi, kendisi gibi şüphe duyanları [kendi yoluna] nasıl davet edebilir? O, emin olan Hz. Cebrail’in getirdiği vahiyden nasıl şüphe duyar? Ehl-i Kitaptan kendisinin hak peygamber olduğuna dair gelen haberlerle huzur buluyor,

davasına olan inancı daha da pekişiyordu. Oysa onlar [Allah'ın gönderdiği dini] yalanlayan, tahrif eden ve Allah hakkında bilmediklerini söyleyen kimselerdi.

15-Onlar “*Orada onlara sabah akşam rızıkları vardır.*” (Meryem 19/62) ayeti hakkında şöyle derler: Siz cennette güneşin, gündüzün ve gecenin olmadığını iddia ediyorsunuz. Bu ayet ise cennette farklı vakitlerin, güneşin, gölgenin, gecenin ve gündüzün olduğuna delalet ediyor. Çünkü [ayette geçen] sabah gündüzün ilk vakti, akşam da gündüzün sonu demektir. Başı ve sonu olanın tükenip yok olması kaçınılmazdır. Gündüz tükeneceğine göre ardından gece gelecektir.

16-Enfâl 8/1. ayette ganimetlerden bahsedildikten sonra ikinci ayetten beşinci ayete kadar müminlerin vasıfları sayılmaktadır: “*Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rab'lerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten müminlerdir. Onlara, Rab'leri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.*” Beşinci ayette ise öncesinde olan bir şeye benzetmenin yapıldığı bir teşbih yer almaktadır: “*Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Müminlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.*” Oysa bu ayetin öncesinde Allah'ın Hz. Peygamber'i (s) evinden çıkarmasına benzeyen bir şeyin zikri geçmemektedir.

17-Onlar “*Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) senin ruhunu alsak da senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir.*” (Ra'd 13/40) ayeti hakkında şöyle derler: Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra tebliğ görevi ile mükellef olması nasıl olur? [Böyle bir görev “İnsanı gücü yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmak” kabilinden değil mi?]

18-“*Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vaat olunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.*” (Ra'd 13/35) ayeti hakkında şöyle derler: Cennet içim örnek gösterilen şey nerede? Örneğin şöyle denilmesi doğru olmaz: “Sana oturacağını vaat ettiğim evin misali şöyledir: Onun içinden nehir akar ve bir ağaç seni gölgelendirir.” Bunları söyleyen kişinin bundan sonra sözüne devam etmemesi doğru mudur?

19-Allah başka bir ayette “*Ey insanlar! Size bir örnek verildi.*” (Hac 22/73) buyurmaktadır. Ayette “*örnek verildi*” denildiği halde [ayetin devamında] örnek verilmemiştir.

20-Allah “*Ve yürekler ağızlarına gelmişti.*” (Ahzâb 33/10) buyurmaktadır. Kalp ağıza nasıl gelir? Kalp yerinden azıcık kaysa sahibi hemen ölür.

21-Onlar “*Allah onlara şiddetli açlık ve korku elbisesini/ızdırabını tattırdı.*” (Nahl 16/112) ayeti hakkında şöyle derler: Elbise nasıl tadılır? Bu cümleden kastedilen mana ancak şöyle ifade edilebilir: “Allah onlara açlık ve korku elbisesini giydirdi.” Ayaette “elbise” kelimesi atılmıştır. (s. 58)

22-Onlar “*Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.*” (Kalem 68/16) ayeti hakkında şöyle derler: Bu nasıl bir ceza? Hangi dünyada damgalanacak? Bu dünyada mı, öbür dünyada mı? Zira müşriklerden birinin burnunun damgalandığını duymadık. Şayet cehennemde olacaksa [orada böyle bir cezaya gerek yok. Çünkü] Allah orada onlara bu cezadan çok daha büyük çeşit çeşit azaplar hazırlamıştır.

23-Kullarına hidayeti ve doğru yolu açıkça göstermek için Kur'an'ı indiren Allah'ın ondaki müteşbih ayetleri indirmekteki maksadı nedir?

Bütün bunların yanı sıra onlar şu kabilden ince mecazî manaları içeren ayetlere takıldılar: Açıkça zikredilmeyen zahir isim yerine zamir kullanılması, kelamda hazif yapılması, manayı açıklamak üzere kelama fazla lafız eklenmesi, manası tehir ile açıklanan takdim, manası takdim ile açıklanan tehir, istiare ve maktûb.

Onlar “*Ebû Leheb'in iki eli kurusun!*” (Tebbet 111/1) ayetiyle “*Yazık bana, keşke falan kişiyi dost edinmeseydim!*” (Furkan 25/28) ayeti gibi kinayeler hakkında ileri geri konuşurlar. Aynı tavrı Kâfirûn suresindeki, Rahman suresindeki, geçmiş ümmetlerin haberlerinde ve kıssalardaki birbirinin aynı olan tekrarlarında, kelamın manasının zahirin muktezasından çıkması konusunda da sergilerler.

Onların dile getirdikleri ve yadırgadıklarına benzediği halde dile getirmediikleri iddiaların hepsini çürüten kuvvetli delilleri bu kitapta zikrettim ki bu telifle hedeflediğim bütün malumatı toplamış olayım! Bu kitabı uzatmamak, sadece bu konuya tahsis etmek ve inşallah [uzun detaylarla] okuyucuyu yormamak için Garibü'l-Kur'an konusunda ayrı bir eser telif ettim. (s. 59).

KIRAAT VECİHLERİ KONUSUNDAKİ İDDİALARA CEVAPLAR

Kıraat vecihlerindeki ihtilaflara dair iddialara Hz. Peygamber'in (s) şu hadisiyle delil getiririz: “*Kur'an yedi harf üzerine nazil olmuştur. Onların hepsi şifadır ve kâfidir. Nasıl isterseniz öyle okuyun! [Kolayınıza geleni okuyun!]*”²⁶

Bir takım insanlar bu hadisi yanlış yorumladılar. Onlardan bazıları yedi harfin “vaad, va'îd, helal, haram, mevâ'iz/öğütler, emsâl/meseller ve ihticâc/delil getirmek” olduğunu söyledi. Bazıları yedi harfi kelimenin yedi lehçesi olarak yorumladı. Diğer bir grup ise yedi harf, “helal, haram, emir, nehiy, öncekilerin haberleri, sonra geleceklerin haberleri ve mesellerdir” dediler. Bu görüşlerin hiç birinin söz konusu hadisin yorumuyla hiçbir ilgisi yoktur. (s. 60)

“Falan kişi Ebû Amr'ın (ö. 154/771) ya da Âsım'ın (ö. 127/745) harfine göre okudu” diyen birinin yukarıda zikri geçen görüşlerden hiçbirini kastetmediği açıktır. Bildiğim kadarıyla Allah'ın Kitabında sahih olan yedi vecihle okunan hiçbir harf/kelime yoktur.

Allah Resûlü'nün (s) “*Kur'an yedi harf üzerine nazil olmuştur*” sözünün anlamı, Kur'an'ın içinde farklı yerlere dağılmış halde yedi lehçe üzerine indirilmesidir. Onun [bu cümlelerin akabinde söylediği] “*Nasıl isterseniz öyle okuyun!*” sözü buna delalet etmektedir. (s. 61)

Ömer b. Hattâb anlatıyor: “Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ın Furkan suresini benim okuduğumdan farklı bir şekilde okuduğunu gördüm. O surenin nasıl okunacağını bana Hz. Peygamber (s) öğretmişti. Hemen onu alıp Hz. Peygamber'e (s) götürdüm ve durumu ona anlattım. Hz. Peygamber (s) ona “oku!” dedi. O da benim duyduğum şekilde okudu. Hz. Peygamber (s) “İşte [bu sure] böyle indirildi.” Sonra bana “sen oku!” dedi. Ben de [bildiğim

²⁶ Bu rivayet, müellifin birkaç satır sonra Hz. Ömer'den nakledilen olayı anlatan lafızlarla şu kaynaklarda geçmektedir: Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406/1985), 201; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/298; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), 3/122; Müslim, *Sahîhu Müslim*, 1/560; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 2/75; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 1/482.

şekilde] okuyunca “İşte [bu sure] böyle indirildi.” dedi ve ekledi: “*Bu Kur’an yedi harf üzerine nazil olmuştur; kolayınıza geleni okuyun!*”

Kur’an’ı Abdullah [b. Mes’ûd’un] kıraatine göre okuyan kimse onun harfiyle okumuş olur. Kur’an’ı Übey [b. Ka’b’in] kıraatine göre okuyan kimse onun harfiyle okumuş olur. Kur’an’ı Zeyd [b. Sâbit’in] kıraatine göre okuyan kimse onun harfiyle okumuş olur.

Alfabenin belli şekillerdeki harflerinden her birine harf denildiği gibi tek bir kelimeye, müstakil bir söze, hitabeye ve bir kasidenin tamamına da harf denir. Araplar kasidesini kastederek “Şair kelimesinde şöyle dedi.” derler. Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyuruyor: “*وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ / Allah onları takva kelimesine bağladı.*” (Fetih 48/26); “*وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ / Ant olsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti.*” (Saffât 37/171); “*وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ / İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’a kıydan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şayet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) döner.*” (Hac 22/11). Bu ayetten kastedilen mana şudur: Bazı insanlar malının artması, beden sağlığının yerinde olması ve istediğinin verilmesi gibi nimetlere mazhar olması kaydıyla Allah’a kulluk eder. Bunlar kendisinde olduğu sürece huzur içindedir. Ama Yüce Allah onu geçim sıkıntısıyla, malına ve bedenine bir zarar gelmesiyle sınırdığı zaman [Allah’a kulluk etmeyi bırakıp] onu inkâr eder. Böyle birisi tek bir şartın, tek bir mananın ve tek bir yolun bulunması durumunda Allah’a kulluk eder. İşte harfin manası budur. Şayet bu kişi nimete şükrederek, musibete sabrederek ve kadere rıza göstererek [her durumda] Allah’a kulluk etmiş olsaydı bir harf üzere kulluk etmiş olmazdı.

Kıraatlerdeki ihtilaf vecihlerini iyice tetkik ettim ve bunların şu yedi vecihten ibaret olduğunu tespit ettim:

1-Kelimenin yazılışını bozmayacak ve manasını değiştirmeyecek şekilde i‘rabında ya da formundaki hareketlerde mevcut olan ihtilaf: (s. 62) “*هُؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ*” (Hûd 11/78) ayetindeki *أَطْهَرُ* lafzının *أَطَهَرَ* diye okunması, “*وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ*” (Sebe 34/17) ayetindeki *نُجَازِي* fiilinin *بِالنُّجَازِي* diye [edilgen formunda] okunması, “*وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ*” ayetindeki *بِالنُّجَازِي* mastarının *بِالنُّجَازِي* diye okunması ve “*فَتَنْظُرُوا إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ*” (Nisâ 4/37) ayetindeki *مَيْسَرَةٍ* kelimesinin *مَيْسَرَةٍ* diye okunması bu kabildendir.

2-İhtilafın, kelimenin yazılışını bozmadan manasını değiştirecek şekilde i‘rabında ve hareke yapısında olması: “*رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا*” (Sebe’ 34/19) ayetindeki *بَاعِدْ* emr-i hazır formundaki fiilin *بَاعَدَ* diye mazi/geçmiş zaman sigasıyla okunması, “*إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّبْغِ*” (Nur 24/15) ayetindeki *تَلَقَّوْنَهُ* lafzının *تَلَقَّوْنَهُ* diye okunması ve “*وَادْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ*” (Yusuf 12/45) ayetindeki *أُمَّةٍ* kelimesinin *أُمَّةٍ* diye okunması bu ikinci ihtilaf çeşidine dair örneklerdendir.

3-İhtilafın, kelimenin yazılışını bozmadan manasını değiştirecek şekilde i‘rabında değil de harflerinde vaki olması: Bakara 2/259. ayetteki “*وَانظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا*” cümlesinde yer alan “*نُنشِرُهَا*” kelimesinin “*نُنشِرُهَا*” diye okunması; Sebe’ 34/23 ayetteki “*حَتَّىٰ إِذَا فُرِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ*” cümlesinde geçen “*فُرِعَ*” fiilinin “*فُرِعَ*” diye okunması²⁷ bu nevi kıraat ihtilaflarından.

4-İhtilafın, kelimenin manasını değiştirmeyecek şekilde yazılışının farklı olmasıyla ortaya çıkması: (s. 63) Bu ihtilafa örnek olarak şu iki ayetteki farklı kıraatleri gösterebiliriz: Yâsin 36/29. ayetteki “*إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً*” cümlesinde geçen “*صَيْحَةً*” kelimesinin “*زَقِيَّةً*” diye

²⁷ Şaz kıraatlerden olan bu kıraat, Hasan el-Basrî’nin kıraatidir.

okunması ve Kari'a 101/5. ayette “كَالْعِهْنِ” tamlamasında geçen “كَالْعِهْنِ” lafzının “كَالصُّوفِ” diye okunması.

5-İhtilafın kelimenin imlasını ve manasını değiştirecek tarzda olması: Vâkı'a 56/29. ayette geçen “وَطَلَّحَ مَنْضُودٍ” tamlamasındaki “طَلَّحَ” kelimesinin “طَلَّعَ” diye okunması bu kabildendir.²⁸

6-İhtilafın takdim ve tehirle ortaya çıkması: Kaf 50/19. ayetteki ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ’ cümlesindeki “بِالْحَقِّ” kelimesinin kendinden önceki lafzın önüne geçirilerek ‘وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ’ diye okunması bu ihtilafın örneklerinden biridir.

7-İhtilafın bir fazlalık ya da eksiklik sebebiyle ortaya çıkması: Yâsin 36/35. ayetteki “وَمَا عَمِلْتُمْ أَيْدِيهِمْ” cümlesindeki fiile bitişik muttasıl “هـ” zamirinin hazfedilerek “وَمَا عَمِلْتُمْ أَيْدِيهِمْ” diye okunması; Hadîd 57/24 ayetteki “فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ” cümleden munfasıl “هُوَ” zamirinin hazfedilerek “فَإِنَّ اللَّهَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ” diye okunması bu kabildendir.

Seleften bazısı Sad 38/23. ayette geçen “إِنَّ هَذَا أَجِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً” cümlesini, sonuna “أَنْتِي” kelimesini ekleyerek,²⁹ Tâhâ 20/15 ayetteki “إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا” cümlesini, sonuna “فَكَيْفَ أَظْهَرَ كَمَ عَلَيْهَا” ifadesini ekleyerek okumuştur.³⁰

Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında [diğer Mushaf'larda olmadığı halde] fazladan kunut dualarının yer almasına, Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında Fatıha, Felak ve Nas suresinin eksik olmasına gelince bunlar [yukarıda zikrettiğimiz] kıraat vecihlerinden değildir. Bunun sebebini ileride inşallah açıklayacağız.

Bu kıraat vecihlerinin hepsi, Allah'ın kelimidir; bunları emin olan Hz. Cebrail, Allah Resûlü'nün (s) [kalbine] (s) indirmiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s) o ana kadar kendisine indirilen vahyi/ayetleri, her yılın Ramazan ayında Hz. Cebrail'e arz ederdi. Allah indirdiği bu vahiyden dilediğini onun kalbinde sabit tutar, dilediğini nesheder ve dilediği ölçüde onu kullarına kolaylaştırırdı. (s. 54)

Allah'ın Kur'an'ı Arap kavminin her kolunun kendi lehçesiyle ve yerleşik adetlerine uygun bir ifadeyle okumalarını emretmesi bu kabil kolaylıklardandır. Örneğin Hüzel kabilesi mensupları, Yusuf 12/35. ayetteki “حَتَّىٰ حِينٍ” ibaresini “عَتَّىٰ حِينٍ” diye okuyorlardı. Çünkü onlar “عَتَّىٰ” lafzını “عَتَّىٰ” diye telaffuz ediyor ve onu [konuşmalarında] o şekilde kullanıyorlardı. Esed kabilesinden olanlar Bakara 2/22. ayetin sonundaki “تَعْلَمُونَ” fiilini “تَعْلَمُونَ” diye, yine aynı surenin 106. ayetindeki “تَعْلَمُ” fiilini “تَعْلَمُ” diye; Âl-İ İmran 3/106. ayetteki “تَسْوَدُ” fiilini “تَسْوَدُ” diye; Yâsin 36/60. ayetteki “أَعْهَدُ” fiilini “إِعْهَدُ” diye okuyorlardı. Temîm kabilesi hemzeyi vurgulu bir şekilde telaffuz ederken Kureyş kabilesi böyle yapmazdı.³¹

²⁸ Hz. Ali'ye nispet edilen bu kıraat, şaz kıraatlerdendir.

²⁹ Abdullah b. Mes'ûd'a nispet edilen bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

³⁰ Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında mevcut olduğu rivayet edilen bu kıraat, günümüzde kıraatler arasında yer almaz.

³¹ “Konuşmalarında heyecan ve acelenin hâkim olduğu Temîm ve Kays gibi bedevî kabilelerin telaffuzunda harf ve hecelerin kaybolmaması için hemzenin bu belirginleştirme ve vurgulama fonksiyonundan âzami derecede faydalanılmış, bunun yanında hemze sesi de gerçek patlarlı ve sert bir gırtlak fonemi (tahkîkî'l-hemze) olarak muhafaza edilmiştir. Buna karşılık sükûnetin hâkim olduğu Hicaz, Kureyş, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf, Hevâzin, Mekke ve Medine halkları gibi yerleşik topluluklarda sert hemze sesi, yerine ve harekesine göre vav, yâ veya elif seslerine kaydırılıp âdetâ yok denecek derecede yumuşatılmıştır. Onun içindir ki ilk Kur'an metinlerinde hemze yerine onun tahfifi olan vav, yâ veya elif harfleri bulunuyor ve bu sert gırtlak sesi bunlarla temsil ediliyordu. Çünkü ilk Kur'an metinleri, hemzeyi tahfif eden Hicaz lehçesinin Kureyş ağzına göre yazılmıştı. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine الله يَا نَبِيَّ الله şeklinde “nebi” kelimesini hemzeyle söyleyerek (nebi' diye) hitap eden bir kişiye, ‘İsmimi hemzeleme, biz Kureyşliler hemzelemeyiz.’ demiştir.” Bkz. İsmail Durmuş, “Hemze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190. (M)

[Arap kabilelerinden] bir başkası Bakara 2/11. ayetteki “قِيلَ” fiili ile Hûd 11/44. ayetteki “غِيضَ” fiilinin [ilk harflerini, daha fazla miktarda] kesre sesiyle beraber [aslî hareketlerine işaret etmek üzere] öncesinde hafif bir ötre sesi vererek; Yusuf 12/65. ayetteki “رُدَّتْ” fiilinin [ilk harfini] zamme sesiyle beraber hafif bir kesre sesi vererek;³² Yusuf 12/11. ayetteki “تَأْمَنَّا” fiilinin [sonundaki nun harfini] idgamla birlikte hafif bir ötre sesi vererek okudu. Bu kabil okuyuşlara herkesin dili dönmez. [Başka bir ifadeyle herkes bu tür okuyuşları beceremez.]

Şayet bu gruplardan her biri, kendi dillerinden; çocukken, büyürken ve yetişkin oldukları evrelerde alışageldikleri ifade tarzından vazgeçmeleri anlamına gelen bir emre muhatap olsalardı bu durum onlara ağır gelir; onlar için büyük bir meşakkat olurdu. Bunu ancak uzun bir nefis terbiyesi, dili döndürme çabası ve alışkanlıklarını bırakma sonucunda başarabilirlerdi. İşte bu nedenle Allah, lütfu ve rahmetiyle [Kur’an’ın bazı ayetlerini] kendi lehçeleriyle okuma ve [bazı kelimelere] hareke verme konusunda onlara bir esneklik tanıdı. Bu kolaylık Allah’ın kullarına din konusunda bahsettiği şu kolaylığa benzemektedir: “Allah, Resûlü vasıtasıyla kullarına âlim sahebelerin miras hukuku, fikhî hükümler, namaz, zekât, hac, boşama, köle azat etme ve diğer dinî konularda görüş ayrılığına düştüklerinde o görüşlerden birini tercih etmelerine izin vermiştir.” (s. 65)

Bu hususta şöyle bir soru akla gelebilir: “Kıraat vecihleri, manası aynı olan lafızların farklı olmasından kaynaklanıyorsa bu caizdir. Mana değişiyorsa yine caiz olur mu?”

Bu soruya şöyle cevap verilir: İhtilaf/mana farklılığı, nevi ihtilafı ve tezat ihtilafı olmak üzere iki türdür. Kıraat vecihlerinde tezat ihtilafı caiz değildir. Allah’a hamdolsun ki hiç kimse Allah’ın kitabında emir ve nehiy konusundaki nâsih-mensûh dışında bu kabilden hiçbir şey bulamaz. Nevi ihtilafı ise caizdir. Bu konudaki örnekler şöyle sıralanabilir:

1-Yusuf 12/45. ayetteki “وَأَدَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ” kıraatinin manası, “Bir müddet sonra hatırladı.” iken “وَأَدَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ” kıraati, “Onu unutmamasından sonra hatırladı” anlamındadır. Bu örnekte iki lafız farklı olsa bile her ikisinin manası da doğrudur. Çünkü [hapishanede Hz. Yusuf’a rüyasını tabir ettirdikten sonra oradan çıkan ve kralın hizmetçisi olarak sarayda görev alan] kişi, Hz. Yusuf’un durumunu bir müddet sonra ve onu unutmamasının ardından hatırladı. Bundan ötürü Allah bu her iki manayı Peygamberine (s) [Kur’an’ı Hz. Cebrail’e okuduğu] iki [ayrı] arzda vahyetmiştir.

2-Nûr 24/15. ayette “إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ” kıraati “Onu kabul edip dile getiriyordunuz” anlamındadır. Yalan manasındaki “أَلْوَلِيُّ” mastarından türetilmiş olan “تَلَقَّوْنَهُ” fiilinin geçtiği kıraat ise “Onu kendi dillerinizle yalan olarak söylüyordunuz” manasına gelmektedir. Lafızlar farklı olsa dahi her iki mana da doğrudur. Çünkü onlar yalan/asılsız olduğu halde o [ifk olayını gerçekmiş gibi] kabul edip konuştular. Bundan ötürü Allah bu her iki manayı Peygamberine (s) [Kur’an’ı Hz. Cebrail’e okuduğu] iki [ayrı] arzda vahyetmiştir.

3-Sebe’ 34/19. ayetteki “رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا” cümlesi, bu kıraat vechine göre Allah’tan talepte bulunma ve ona dua etme formundadır. [Fiilin emr-i hazır değil de] “بَاعِدْ” şeklinde mazi kipiyle okunduğu diğer kıraate göre ise aynı mana haber/bildirme formunda ifade edilmektedir. Lafızlar farklı olsa dahi her iki mana da doğrudur. Çünkü Sebe’ halkı, Allah’tan kendilerini beldelere dağıtmasını istediler ve “رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا/Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır!” [Yani şehirlerimiz birbirine çok yakın, bunlarını arasını uzat da daha uzun mesafelere gidelim!] dediler. Allah Sebe’ halkının yollarını ayırıp onları beldelere dağıttığı ve

³² Bu şaz kıraat Hasan el-Basrî’nin kıraatidir.

seferlerinin arasını uzattığı zaman bu kez “رَبُّنَا بَاعَدَ بَيْنَ أَسْفَارِنَا” / *Rabbimiz seferlerimizin arasını uzaklaştırdı* ve ondan istediğimizi bize ihsan etti.” dediler. Sübhân olan Allah, onların bu hikâyelerini iki mana ile birlikte iki [ayrı] arzda [elçisine] nakletti.

4-İsrâ 17/102. قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَمَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا. / *Mûsâ ise, “İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi olarak görüyorum” demişti.*] ayetin başındaki fiil, bir kıraate göre “عَلِمْتُ” diğer bir kıraate göre “عَلِمْتُ” diye okunmaktadır. [Başka bir deyişle söz konusu fiilin faili/öznesi birinci kıraatte ikinci tekil şahıs, ikinci kıraatte birinci tekil şahıstır. Bu iki kıraat arasında tezat yoktur.] Çünkü Firavun Hz. Musa’ya “Senin delil olarak getirdiğin mucizeler sihirdir!” demişti. Onun bu sözü üzerine Hz. Musa bir defasında ona “Ben biliyorum ki onlar sihir değil; [benim peygamber olduğumu gösteren] açık delillerdir.” dedi. Bir başka sefer de “Sen biliyorsun ki onlar sihir değil ancak açık delillerdir.” dedi. Allah bu her iki manayı da iki [ayrı] arzda [Hz. Peygamber’in kalbine] indirdi. (s. 66)

5-Yusuf 12/31. ayette geçen “وَأَعْتَدْتُ لَهُنَّ مَتَكًا” cümlesindeki “yiyecek” anlamında olan “مَتَكًا” kelimesi, bir başka kıraatte “مَتَكًا” diye okunur ki bu kelimenin utruc/ağaç kavunu ya da zümâverd³³ manasına geldiği söylenir. Bu ikinci kıraat, ilk kıraatte [umumi bir lafız olarak zikredilen] “yiyecek” kelimesini [tahsis ve tarif ederek] onun ne tür bir yiyecek olduğunu beyan etmektedir. Allah bu her iki manayı da [Hz. Peygamber’in kalbine] indirdi.

6-Bakara 2/259. ayette geçen “تُنشِرُهَا” lafzının başka bir kıraate göre “تُنشِرُهَا” diye okunması da böyledir. Çünkü ilk kıraattteki fiilin mastarı olan “inşâr” hayat vermek/diriltmek anlamındadır. İkinci kıraattteki fiilin mastarı olan “inşâz” ise “Bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek için onu hareket ettirmek” anlamındadır. Hayat aynı zamanda hareket demektir. Öyleyse iki fiil arasında [mana yönünden] bir fark yoktur.

7-Sebe’ 34/23. ayette geçen “فُرِّعَ” fiilinde de durum aynıdır. Bu fiil başka bir kıraatte “فُرِّعَ” diye okunur. [Bu iki vechin arasında mana açısından bir fark yoktur.] Çünkü “فُرِّعَ” fiili [cümlelerin diğer öğeleriyle birlikte] “Onların kalplerindeki korku hafifletildi/azaltıldı” anlamındadır. İkinci kıraate göre okunan “فُرِّعَ” ise “Onların kalplerindeki korku boşaltıldı/kalplerinden tahliye edilip çıkarıldı” manasındadır.

Kur’an-ı Kerim’de takdim veya tehir, noksan ya da ziyade kabilinden olan bütün kıraat vecihleri de bu minval üzeredir.

“Bu kıraat vecihlerinin hepsini okumamız caiz midir?” sorusuna şöyle cevap verilir: Bu vecihlerden elimizdeki Mushaf’a muvafık olan ve imlasına aykırı olmayan her vechi okumamız caizdir. Bu vasfa uymayanları okumamız caiz değildir. Çünkü sahabe ve tabiînün önde gelenleri Kur’an’ı kendi lehçeleriyle okudular; [lisan konusunda] âdetlerini devam ettirdiler; gönüllerini ve mizaçlarını serbest bıraktılar. Bu onlar için ve Kur’an [metninin muhafazası hususunda] güvenilir, onun yorumunu bilen kıraat âlimleri için caizdi. Bizim gibi bu konuda acemi olanlara/aşına olmadıkları işi yapanlara gelince Allah, selefin iyi niyetleri [ve çabaları] sonucunda teşekkül eden ve son arzda okunmuş olan Mushaf’ın etrafında bizi topladı. Bu Mushaf’ın sınırlarını aşma hakkımız yoktur. Onların Kur’an’ı açıklama hakkı vardır ama bizim böyle bir hakkımız yoktur. Şayet elimizdeki Mushaf’ın imlasına aykırı olan kıraat vecihlerini okumamız caiz olsaydı o takdirde takdim, tehir, noksan ve fazlalık gibi farklı vecihleri ihtiva

³³ Avamın “bezmâverd” diye telaffuz ettiği bu kelimenin “şekerden yapılan her çeşit tatlı veya et ve yumurtadan yapılan bir yemek ya da ince dilimler halinde kesilmiş kebab” gibi manalara geldiği söylenmektedir.

eden bir Mushaf yazmamız da caiz olurdu. O zaman [birçok önemli işleri yapmaya] muvaffak olmuş, ilimde önderimiz olan âlimlerin kerih gördükleri bir durum ortaya çıkmış olurdu.

Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında Felak, Nas ve Fâtiha suresinin eksik olması, Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında [diğer Mushaflarda bulunmayan] iki Kunut duasının fazladan yer almasına gelince biz "Bu iki sahabî doğru yapmış; Muhacirler ve Ensâr hata etmiştir!" demiyoruz. (s. 67) Ancak Abdullah b. Mes'ûd, basiretli insanların nazar değmesi ve diğer bazı rahatsızlıklar için Muavvizeteyn'i/Felak ile Nas suresini Allah'a sığınma vasıtası olarak gördüklerini ve bu iki sureyle rukye yaptıklarını görünce; aynı şekilde Allah Resûlü'nün (s) "أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ" diye başlayan dua ile³⁴ ve diğer bir kısım dualarla yaptığı gibi bu iki sure ile de Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in³⁵ yanı sıra başka kişileri Allah'ın himayesine havale ettiğini müşahede edince bunların Kur'an'dan [birer sure] olmadığını zannetti. Bu nedenle bütün sahabeye muhalefet edip kendi zannını esas aldı. Onun bu tutumu, "rükûda avucunu ve parmaklarını yumup iki dizinin arasına koyma" fiilini esas alıp uygulaması gibi bir tavidir.

Bir başka sahabî gençler için mut'a nikâhının ve sarfın³⁶ caiz olduğuna dair fetva vermişti.³⁷

Bir diğeri oruçlu kişinin dolu tanesini yemesine cevaz vermişti.³⁸

Bir başkası fecr-i sadıktan sonra sahur yemenin caiz olduğu görüşüne varmıştı.³⁹

Benzer örnekler çoktur.

İşte bu sahabîlerin yukarıda bahsi geçen içtihatları gibi Übey b. Ka'b da [Kunut dualarının Kur'an'dan iki sure olduğu konusunda] bir içtihatla bulundu. Çünkü o Allah Resûlü'nün (s) sürekli namazda bunlarla dua ettiğini gördü; bu nedenle onların Kur'an'dan olduğunu sandı ve bu zannına itibar edip sahabîlere muhalefet etti.

Fatiha suresine gelince doğrusu ben "Abdullah b. Mes'ûd'un ona Mushaf'ında yer vermediğine" dair olan rivayetten şüphe etmekteyim. (s. 68) Bu rivayet sağlam/doğru olamaz. Zira hiçbir Müslüman'ın onun Kur'an'dan olduğunu bilmemesi düşünülemez halde Kur'an'a en fazla özen gösteren, ilmin zirvesinde olan altı Abdullah'tan biri olan ve Hz. Peygamber'in (s) kendisi hakkında "Kur'an'ı indirildiği gibi taptaze okumak isteyen onu Ümmü Abd'in oğlunun kıraatiyle okusun!"⁴⁰ buyurduğu bir sahabînin bunu bilmemesi nasıl düşünülmür?

³⁴ Buhârî, 4/147.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, 35/118.

³⁶ Sarf, paranın para ile mübadele edilmesidir.

³⁷ Bu iki fetvayı veren Abdullah b. Abbas'tır. Ancak ölümünden önce her ikisinden de döndüğü söylenir.

³⁸ Bu sahabî Ebû Talha el-Ensârî'dir.

³⁹ Bu sahabî Huzeyfe el-Yemân'dır.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, 1/211; İbn Mâce İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.), 1/49; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfuzurrahman Zeynullah ve diğeri (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 1/66; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/351; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 1/26; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/542; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/247.

Hız. Ömer de onun hakkında “O, içi ilim dolu olan çobanın küçük heybesidir.”⁴¹ demiştir.⁴²

Bunun yanı sıra o, ilk Müslüman olanlardandı. Bedir savaşına katılmıştı. Allah Resûlü'nün (s) imam olarak kıldırıldığı namazlarda sürekli okuduğu Fâtiha'yı dinlemiş ve onun “*Hamd suresi olmadan hiçbir namaz olmaz!*⁴³ *O tekrarlanan yedi ayettir ve Kitab'ın anasıdır.*” buyurduğunu işitmişti. (s. 69) “Ümmü'l-Kitab/Kitabın Anası” demek, “Fâtiha suresi en büyük ve en önce nazil olan suredir.” anlamına gelir. Nitekim en kadim şehir olduğu için Kur'an'da Mekke'ye “Ümmü'l-Kurâ” denilmektedir: “*Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir.*” (Âl-i İmrân 3/96)

Ancak o –muhakkik araştırmacıların zannına göre- Kur'an'ın sadece [bir metnin Kur'an'dan olup olmadığı konusunda] şüpheye düşülmesi, [bazı ayetlerin] unutulması, [ondan bazı şeylerin kaybolması sebebiyle] eksilmesi veya ona bir şeyler ilave edilmesi gibi endişelerden dolayı yazılıp iki kapak arasında toplandığını düşündü. Bu düşünceden hareketle o, Fâtiha'nın kısa olması, namazda her rekâta tekrarlanması, başka sureleri öğrenmeyip ezberlememesi caiz olduğu halde hiçbir Müslüman'ın onu öğrenmeyip ezberlememesinin caiz olmamasından dolayı [yukarıda söz edilen] endişelerin hiçbirinin bu sure hakkında geçerli olmadığı kanaatine vardı. [Hiçbir Müslüman'ın onu ezberlememesi mümkün değildi.] Çünkü onsuz namaz olmazdı. Böylece o, Mushaf'ın yazılış gerekçelerinin bu sure hakkında geçersiz olduğundan emin olunca, onun Kur'an'dan olduğunu bildiği halde Mushaf'ına yazmadı.

Mushaf'a bazı sureleri yazıp bazılarını yazmayan bir kişinin bu tutumundan dolayı ayıplanamayacağı ve inşallah günahkâr olmayacağı kanaatindeyiz. (s. 71)

KUR'AN'DA LAHNİN VARLIĞI KONUSUNDAKİ İDDİALAR

Nahiv bilginleri, Mushaf'ı yazan kâtiplerin hata ettiğine dair Hz. Âişe'den gelen rivayetle Hz. Osman'ın “Ben onda lahn olduğunu görüyorum” sözüyle kastedilen kelimelerin üzerinde durmuş, Arap şiirinden şahit/delil getirerek bunları tek tek tahlil etmişlerdir. [Kur'an'da lahnin/i'rab hatasının bulunduğu iddia edilen kelimeleri ve nahiv âlimlerinin bunlara verdikleri cevapları şöyle sıralayabiliriz:]

1-Tâhâ 20/63. ayette geçen “*إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ*” cümlesindeki “*هَذَا*” kelimesinin [inne'nin ismi olduğu halde “*هَذَيْنِ*” şeklinde mansûb olarak değil de merfû formuyla gelmesi, bazı Yemen kabilelerinde olduğu gibi] Belhâris/Benî el-Hâris b. Ka'b kabilesinin lehçesinde mevcut olan bir uygulamadır. [Onlar tesniye olan bütün kelimeleri mebni imiş gibi bütün i'rab hallerinde elif-nûn ile okurlar ve] “*فَبَصَّتُ مِنْهُ دِرْهَمَانِ*”/Ondan iki dirhem aldım, “*جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ*”/Onun önüne oturdum, “*رَكِبْتُ عَلَيْهِ*”/Onun üzerine bindim” derler. [Bunun bir

⁴¹ “Çobanın küçük heybesi” anlamına gelen “Küneyf” Abdullah b. Mes'ûd'un lakabı idi. Buradaki ism-i tasgir sigası medih ve tazim içindir. (M)

⁴² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbâs, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/843; Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebîr*, nşr. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994), 9/349.

⁴³ Bu hadis Buhârî'nin *Sahih*'inde “*لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ*” (Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 1/151), Müslim'in *Sahih*'inde hem bu lafızlarla hem de şu şekilde geçmektedir: “*لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِأَمِّ الْقُرْآنِ*” (Müslim, *Sahihu Müslim*, 1/295).

sebebi de onların öncesinde fetha olan her “ي/yâ” harfini elife çevirmeleridir.] Onların söylediği şu beyitte aynı durum söz konusudur:⁴⁴

تَرَوَدَ مَنَّا بَيْنَ أَدْنَاهُ ضَرْبَةً ... دَعَتْهُ إِلَى هَابِي التَّرَابِ عَقِيمِ

*O bizden iki kulağının arasına öyle bir darbe yedi ki
O darbe onu çorak arazisi çok olan bir yere atıverdi*

İkinci beyitte haf-i cerden sonra gelen ibare “çorak arazisi çok olan mevki” anlamındadır. [Görüldüğü gibi ilk mısradaki geçen ve tesniye olan “أَدْنَاهُ” kelimesi, muzafun ileyh olduğu için cer halinde “أَدْنِيهِ” olması gerekirken onların lehçesinde cari olan kaideye binaen yukarıdaki örnekler gibi ref halindeki formuyla zikredilmiştir.] Yine onlar şu beyti söylemişlerdir:⁴⁵ (s. 72)

أَيُّ قُلُوصٍ رَاكِبٍ تَرَاهَا ... طَارُوا غَلَاهُنَّ فَطِرُ غَلَاهَا

*Hangi binicinin, senin gördüğün o genç dişi deve?
Uçar gibi hızla gittiler onların üzerinde, sen de hızlı git onun üzerinde!*

[İkinci mısradaki “غَلَاهُنَّ” ve “غَلَاهَا” kelimesi, “عَلَيْهِ” ve “عَلَيْهِنَّ” olması gerekirken yukarıda zikrettiğimiz gibi bazı Yemen kabilelerindeki lehçelerde cari olan “öncesinde fetha bulunan her yâ harfi elife dönüştürülür” kaidesine binaen beyitteki formlarıyla zikredilmişlerdir.]

Ayrıca kıraat bilginleri bu cümlelerin ve cümledeki ism-i işaretin okunuşunda görüş ayrılığına düştüler.⁴⁶ [Yedi kıraat imamından biri olan] Ebû Amr [Zebbân] b. el-Alâ’ [b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî] (ö. 154/771) ile [Ebû Ömer] Îsâ b. Ömer b. [Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî] (ö. 149/766) bu cümleyi “إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاجِرَانِ” diye okumuş ve ism-i işaretin elif-nûnlu olan imlasının Hz. Âişe’nin dediği gibi kâtibin hatası olduğunu düşünmüşlerdir.

Âsım el-Cehderî (ö. 128/745) şu üç kelimeyi İmam Mushaf’ındaki imlaya uygun şekilde yazmıştı. Ancak [iş okumaya gelince yazdığı imlayı terk ederek] onları şöyle okudu: “إِنَّ هَذَيْنِ (Mâide 5/69)⁴⁸ ” (s. 73) (Nisâ 4/162)⁴⁷ وَالْمُقِيمُونَ الصَّلَاةَ لَسَاجِرَانِ Aynı şekilde o, Bakara 2/177. ayette geçen “وَالصَّابِرِينَ” kelimesini o şekilde yazdığı halde “وَالصَّابِرُونَ” diye okudu. Onun bu şekilde kitabet ile kıraati ayırmasının sebebi, Hz. Osman’ın şu sözüydü: “Ben onda lahnin olduğunu görüyorum. Araplar onu yakında dilleriyle düzeltereklerdir.” O da [Hz. Osman’ın dediği gibi] imlayı olduğu gibi bırakıp lahni lisanıyla düzeltiyordu.

Haccâc [Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî] (ö. 95/714), bu Âsım b. el-Cehderî ile Nâciye b. Rumh ve Ali b. Asma’ı Mushaf’ları araştırıp tetkik etmekle görevlendirdi. Onlara Hz. Osman’ın [İmam] Mushaf’ına muhalif buldukları her Mushaf’ı imha etmelerini ve [bunu tazmin sadedinde] sahibine 60 dirhem vermelerini emretti.

⁴⁴ Bu beyit, Hevber el-Hârisî’ye aittir.

⁴⁵ Kûfe mektebine mensup Arap Dili ve Edebiyatı âlimi, şiir râvisi ve eleştirmeni olan Mufaddal ed-Dabbî kadim Cahiliye şiirlerinden alınmış bu beytin, Yemen halkından birine ait olduğunu söylemektedir.

⁴⁶ Bu kelime Mütevatir kıraatlerden Ebû Amr kıraatinde “هَذَيْنِ” diğerlerinde “هَذَانِ” diye okunmaktadır.

⁴⁷ Hasan el-Basrî ve A’meş’e ait olan bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

⁴⁸ İbn Muhaysın’a ait olan bu kıraat şaz kıraatlerdendir.

Bana Ebû Hâtim,⁴⁹ Asmaî'den⁵⁰ naklen şairin bu hususta şöyle dediğini nakletti:

*Ancak harap olmuş evin kalıntıları bomboş! Sanki o ev
Bahilî b. Asma'ın imha ettiği bir Kitap!*

Bazı kıraat âlimleri, Übey b. Ka'b'ın kıraatini göz önüne alarak “إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ” (Tâhâ 20/63) cümlesinin başındaki “in” lafzını “inne” diye okumuşlardır.⁵¹ Çünkü bu cümle Übeyy'in Mushaf'ında şöyle yazılmıştır: “إِنَّ هَذَا لَسَاجِرَانِ/Bu ikisi, iki sihirbazdan başka bir şey değildir.” Bu cümle Abdullah b. Mes'ûd'un Mushaf'ında ise [ayetin ve cümlenin başındaki “فَالْوَا” fiili olmadan] şu şekilde yazılmıştır:⁵² “وَأَسْرُوا النَّجْوَى أَنْ هَذَا سَاجِرَانِ” “Onlar ‘Şu ikisi, iki sihirbazdır.’ diye aralarında fısıldaştılar.” Bu durumda “en” “necvâ” kelimesini açıklamak için gelmiş en-i müfessiredir.

2-“Mâide 5/69. ayetin başında yer alan “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ” cümlesindeki “الصَّابِئُونَ” kelimesi, ref mahallinde olan “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا” cümlesine atıf yapıldığı için merfu olması gerekir!” denilmektedir. Çünkü “inne” cümlenin başında yer alır ve aynı cinsten diğer edatlar gibi [tekit/pekiştirme dışında] söze bir anlam katmaz. “Zeyd ayaktadır/زَيْدٌ قَائِمٌ” cümlesinin başına “inne” getirilerek yeni bir cümle kurulduğu zaman mana yönünden bu iki cümle arasında [ikincisinde mananı pekiştirilmesi dışında] bir fark olmadığı aşikârdır. Oysa aynı cinsten bir edat olan “لَعَلَّ” yukarıdaki cümlenin başına getirildiği zaman cümledeki yüklem şüphe manası katar: “لَعَلَّ زَيْدٌ قَائِمٌ/Zeyd herhalde ayaktadır.” (s. 74) Aynı cümlenin başına bu gruptan bir edat olan “لَيْتَ” getirildiği zaman söze temenni manası kazandırır: “لَيْتَ زَيْدٌ قَائِمٌ/Keşke Zeyd ayakta olsa!” [Inne'nin manaya bir katkısının olmadığına ve bu nedenle aynı gruptaki diğer edatlara göre i'rab cihetinden zayıf olduğuna] Arapların şu sözü de delalet etmektedir: “إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمٌ وَزَيْدٌ” Görüldüğü gibi inne'nin ismine atıf yapılan Zeyd kelimesi mansûb olması gerekirken sanki inne yokmuş gibi merfu olmuştur. Oysa aynı cümlenin başına “لَعَلَّ” getirildiği zaman ilk cümledeki aynı konumda olan Zeyd kelimesi mansûb olmuştur: “لَعَلَّ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمٌ وَزَيْدٌ” Bu iki cümleden anlaşıldığına göre Zeyd kelimesi inne ile [mansûb olması gerekirken] merfu olmuş, le'alle ile mansûb olmuştur. Bunun sebebi inne'nin cümleye hiçbir mana katmamasına rağmen le'alle'nin söze şüphe anlamını kazandırmasıdır. [Yedi kıraat imamından biri olan nahiv âlimi] Kisâî [Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî] (ö. 189/805), şu iki örnekte olduğu gibi [inne'nin ismine atıf yapılan lafzın mansûb değil de merfu olmasına] cevaz vermiştir: “إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَزَيْدٌ قَائِمَانِ, إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَزَيْدٌ قَائِمٌ” Basralı nahiv âlimleri de buna cevaz vermişlerdir. Bunun yanı sıra Ahzâb 33/56. ayetin ilk cümlesinde geçen “مَلَائِكَتُهُ” kelimesinin, inne'nin ismine atfedildiği halde merfu olarak okunduğu şu şekildeki bir kıraat

⁴⁹ Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî (ö. 255/869), râvi, Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri, hadis ve ahbâr âlimidir.

⁵⁰ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831), Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat âlimidir.

⁵¹ Yedi kıraat imamından böyle okuyanlar Nâfi, Hamza, İbn Âmir ve Kisâî'dir.

⁵² Bu iki kıraat da şaz oldukları için günümüzde okunmamaktadır.

nakledilmektedir:⁵³ ”إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ“ Ayrıca [” إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَرَبُّهُ قَائِمٌ “] cümlesinin cevazını teyit eden] şöyle bir beyit mevcuttur:⁵⁴

وَمَنْ بِكَ أَمْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلُهُ ... فَأَيُّ وَقْفَارٍ بِهَا لَعْرِبُ

Ev halkı Medine’de geceleyen kişi var ya, [ne iyidir onun hali orada!]

Oysa ben ve Kayyâr⁵⁵ gerçekten garibiz orada!⁵⁶

3-Nisâ 4/162. ayette [اَلَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ] geçen “الْمُقِيمِينَ” kelimesinin mansûb olması konusunda birçok görüş vardır:

a-Öncesinde yer alan muttasıl zamirin [إِلَيْكَ-ك] mahalline atıftır. Bu görüşe göre ayetin takdiri şöyledir: وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ إِلَيَّ الْمُقِيمِينَ

b- Öncesinde yer alan diğer bir muttasıl zamirin [مِنْ قَبْلِكَ-ك] mahalline atıftır. Bu görüşe göre ayetin takdiri şöyledir: وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ مِنْ قَبْلِ الْمُقِيمِينَ

c-Kisâî başka bir ayetteki “وَيُؤْمِنُ بِالْمُؤْمِنِينَ” takdirinde olan “وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” (Tevbe 9/61) ibaresini göz önüne alarak bu kelimenin öncesindeki *mâ* ism-i mevsûlünün mahalline atfedildiği görüşündedir. Bu görüşe göre ayetin takdiri şöyledir: وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ يُؤْمِنُونَ بِالْمُقِيمِينَ

d-Medihten dolayı [yani gizli bir “أَمْدَحُ/övüyorum” fiilinin mef’ûlü olarak] mansûbdur.

e-[*Mecâzu’l-Kur’an* adlı eserin müellifi, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimi olan] Ebû Ubeyde [Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî] (ö. 209/824 [?]), bu lafzın sözün atıflarla uzamasından dolayı mansûb olduğunu söyler ve [Cahiliye şairlerinden] Hırnık bt. Hiffân’ın şu iki beytini şahit/delil olarak zikreder: (s. 75)

لَا يَبْعَدُنْ قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ ... سُمُّ الْعُدَاةِ وَأَفَةُ الْجَزْرِ

النَّازِلِينَ بِكُلِّ مُعْتَرِكٍ ... وَالطَّيِّبُونَ مَعَاقِدَ الْأَزْرِ

Yaşasın benim aşiretim! Zira onlar

Düşmanlara zehir, develere baş belasıdır!⁵⁷

Her savaşa yerine gidip [savaşa dalan onlar!]

Uçkurlarını harama çözmezler, temiz iffetlidir onlar!

⁵³ Bu kıraat Kisâî’den nakledilmektedir.

⁵⁴ Beytin ikinci cümlesindeki “Kayyâr” kelimesinin, *inne*’nin isminin mahalline atfedildiği farz edilirse Kisâî’nin örnek verdiği cümleye benzemektedir. Çünkü bu durumda mansûb olması gerekirken merfû olmuştur ve “*Ben ve Kayyâr*” ikilisinin haberi olduğu halde tesniye olması gereken *garib* kelimesi müfred olarak zikredilmiştir. Oysa nahiv âlimlerinin çoğunluğuna göre cümlede takdim ve hazf vardır. Dolayısıyla ikinci mısranın takdiri şöyledir: “ فَأَيُّ لَعْرِبٍ وَ قَفَارٍ بِهَا غَرِيبٌ كَذَلِكَ / Gerçekten ben garibim, aynı şekilde Kayyâr da gariptir orada!”

⁵⁵ Kayyâr, şairin atının ya da devesinin ismidir.

⁵⁶ Beytin sahibi Cahiliye döneminde yetişen ve İslam’ın ilk yıllarını gören Dâbi’ b. el-Hâris b. el-Ertae el-Bercemî’dir. Ensardan bazılarını hicvettiği için Hz. Osman tarafından hapsedilmiştir. Vefatı takriben hicrî otuzlu yıllardır.

⁵⁷ Şair bu mısradaki aşiretinin düşmanlarla savaşını öldürdüğünü ve onların develerini gasp edip misafirlerine ikram etmek için kestiklerini kastetmektedir.

[Görüldüğü gibi ikinci beytin başındaki kelime, merfu olması gerekirken sözün uzamasından dolayı mansûb olarak zikredilmiştir.]

Bunlara benzediği halde bu bağlamda zikredilmeyen başka bir kelime daha vardır: وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ / *Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (azat edilmeleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır.* (Bakara 2/177) Bu ayette geçen الصَّابِرِينَ kelimesi [*Lâkinne*'nin haberine atıf yapıldığı için merfu olması gerekirken] Âsım el-Cehderî hariç bütün kıraat âlimler tarafından mansûb okunmuştur. Âsım el-Cehderî ise yukarıda zikrettiğimiz sebepten dolayı bu kelimeyi yazarken mansûb olarak yazıyor, okurken merfu olarak okuyordu.

Bu kelimenin mansûb oluşu konusunda Nahiv âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden ikisini şöyle sıralayabiliriz:

a-Medihten dolayı [yani gizli bir “أَمَدَحُ/övüyorum” fiilinin mef’ûlü olarak] mansûbdur. Araplar medih ve zemden dolayı bazı kelimeleri [cümledeki i’rabı ne olursa olsun] nasb ederlerdi. Sanki onlar övmek istediklerini, sözün öncesine tabi olmadan müstakil olarak yeni bir medih ile methetmek istiyorlar. Ferrâ [Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ] (ö. 207/822) bu görüşü benimsemiştir.

b-Bu kelime وَآتَى الْمَالَ diye başlayan cümlede آتَى fiilinin ikinci mef’ûlüne atfedildiği için mansûbdur. Bu durumda ayette takdim-tehir söz konusudur. Dolayısıyla ayetin takdiri şöyledir: وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ / Bu takdire göre cümlenin meali şöyle olur: [*Asıl iyilik*] *mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (azat edilmeleri için) kölelere, zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlere verenlerin tutum ve davranışlarıdır.*

Bu güzel bir yorumdur. Çünkü şu ayette olduğu gibi الْبِئْسَاءِ fakirlik demektir: “وَأَطْعُمُوا” وَالْبِئْسَاءِ الْفَقِيرَ / *Yoksulu, fakiri doyurun!*” Bundan sonra gelen الضَّرَّاءِ ise “bedene arız olan geçmeyen dert ve hastalık kabilinden bela” anlamındadır. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: “Mala olan sevgilerine rağmen onu dönüp duran dilenciye, fakirliğe ve hastalığa sabredenlere verenlerin [davranışı asıl iyiliktir.] Bu sabır gösterenler durumlarından şikâyetçi olmazlar ve [iffetlerinden dolayı] insanlardan bir şey istemezler.” Bu izaha göre الْمُوفُونَ kelimesi, kendilerine mal verilen kimselerin arasında zikredilmesine rağmen [onlara değil de *Lâkinne*'nin haberi olan] مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ cümlesinin mahalline atfedilmiştir. [Bu nedenle merfudur.] (s. 76)

3-Enbiyâ suresi 21/88. ayetin sonunda yer alan “وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ” cümlesinde geçen نُنْجِي kelimesi Mushaflarda نَجِي şeklinde tek nun harfiyle yazılmıştır. [Yedi kıraat imamından biri olan] Âsım b. Ebi'n-Necûd'un [Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi] (ö. 127/745) dışındaki bütün kıraat âlimleri bunu iki nun harfiyle (ننجي) okumuşlardır. Âsım b.

Ebi'n-Necûd ise bütün kıraat âlimlerine muhalefet ederek bu kelimeyi tef'îl babının mechul formuyla نُجِّي diye okumuştur.

Bu kelimeyi Mushaf'taki imlasına muhalif olarak iki nun harfiyle okuyanlar bunun sebebinin şöyle açıkladılar: “Nun harfi, cim harfinin yanında gizli kalır [ve ilk bakışta gözden kaçabilir.] Bu nedenle [Mushaf'ı yazan] kâtip, niyeti onu yazmak olduğu halde [bir anlık dalgınlığından dolayı] yazmamıştır.

Bazı Nahiv âlimleri İmam Âsım'ın kıraatini şu şekilde izah etmişlerdir: “Cümlede fiilden sonra gizli bir mastar vardır. Sanki 'ضُرِبَ الصَّبِّ زَيْدًا' denildiği gibi 'نُجِّي النَّجَاءَ الْمُؤْمِنِينَ' denilmiştir. Sonra mastar/الضَّرْبُ/النَّجَاءُ kaldırılmış ve cümle 'ضُرِبَ زَيْدًا نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ' halini almıştır. [Bu durumda الْمُؤْمِنِينَ mahzûf النَّجَاءُ mastarının mef'ûlü olduğu için mansûb olur.]

[Edip, fakih, hadis ve kıraat âlimi] Ebû Ubeyd [el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî] (ö. 224/838), bu kelimenin tilavetinde Mushaf'ın imlasına muhalefet etmeyi kerih gördüğü için İmam Âsım'ın kıraatini tercih ediyor ve buna Câsiye 45/14. ayette geçen kelimenin okunuşunu şahit/delil getiriyordu: لِيَجْزِي قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ Zira [On kıraat imamından biri olan] Ebû Ca'fer [Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî] el-Medenî (ö. 130/747-48), bu cümlenin başındaki fiili “لِيَجْزِي” diye okuyordu.⁵⁸ O zaman ayetin takdiri [yukarıda verilen örnekte olduğu gibi] şöyle olur: لِيَجْزِي الْجَزَاءَ قَوْمًا

[Bu izaha delil sadedinde] bazı Nahiv âlimleri bana şu şiiri okudular:

وَلَوْ وَاَدَّتْ فُقَيْرَةٌ جَزَوْ كَلْبٍ ... لَسَبَّ بِذَلِكَ الْجَزْوِ الْكِلَابًا

Şayet bir köpek eniği doğurmuş olsaydı Fukayre

Bu enikten dolayı sövülürdü köpeklerle⁵⁹

[Görüldüğü gibi beytin sonundaki kelime nâib-i fail yerinde olduğu halde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi gizli bir لَسَبُّ mastarının mef'ûlü olduğu için mansûb olmuştur.] (s. 77)

4-Münafikûn 63/10. ayette geçen فَأَصَدَّقَ وَأَكُنَّ مِنْ الصَّالِحِينَ cümlesindeki أَكُنَّ fiilini, kıraat âlimlerinin çoğu ortasında vav harfi olmadan [yani meczûm formuyla] فَأَصَدَّقَ وَأَكُنَّ diye okumuşlardır.⁶⁰ Bazı Nahiv âlimleri “Bunun sebebi, şayet başında *fe* harfi olmasaydı [talepten sonra geldiği için] meczûm olması gereken فَأَصَدَّقَ fiilinin mahalline atfedilmesidir.” demişlerdir. [Bu hususa örnek kabilinden] şair şöyle demiştir:⁶¹

فَأَبْلُونِي بِلَيْتِكُمْ لَعَلِّي ... أَصَالِحُكُمْ وَأَسْتَدْرَجُ نَوِيًّا

⁵⁸ Bu fiili yedi kıraat imamından İbn Âmir, Hamza ve Kisâi “لِيَجْزِي” diye, diğerleri “لِيَجْزِي” diye okumuşlardır.

⁵⁹ Bu beyit, Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri olan Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî'ye aittir. (ö. 110/728 [?]) Cerîr bu beytiyle kendisi gibi aynı üslubu devam ettiren ve üç büyük hiciv şairinden bir diğeri olan Ferezdek Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî'yi (ö. 114/732) hicvetmektedir. Beyitte adı geçen Fukayre, Ferezdek'in annesidir.

⁶⁰ Bu fiili ortasında vav olduğu halde أَكُونُ diye okuyan Ebû Amr'dır. Her iki kıraat de sahihtir.

⁶¹ Bu beytin sahibi Ebû Davud el-İyâdî'dir. Cahiliye şairlerinden Hanzala b. eş-Şarkî olduğu da söylenmiştir.

İyiliğinizi gösterin bana! O zaman belki de ben

Barışırım sizinle ve ilerlerim hedefime doğru yavaş yavaş

İkinci mısradaki *أستدرج* fiilinin meczûm olması, öncesinde *لعلّي* olmadan önce *أصالح* fiilinin mahalline atfedilmesidir. [Zira *لعلّي* olmasaydı *أصالح* fiili talepten sonra geldiği için/emrin cevabı olduğu için meczûm olacaktı.]

Sanki şair şöyle demiştir: “ *فأبْلُونِي بِلِيَّتِكُمْ أَصَالِحَكُمْ وَأَسْتَدْرِجُ نَوِيًّا* /Bana iyiliğinizi gösterin ki ben de sizinle barışayım ve yavaş yavaş hedefime doğru ilerleyeyim!”

[Yedi kıraat imamından biri olan] Ebû Amr b. el-Alâ' bu fiili *فَأَصَدَّقَ وَأَكُونُ* diye mansûb okumuştur. Zira o, Mushaf'ı yazarken kâtibin *كَلْمُونَ* ve benzerlerinde med ile lin harfleri düşürüldüğü gibi bunda da vav harfini yazmadığı görüşündedir.⁶²

Kıyasıca lahnin bulunduğu iddia edilen kelimeler, [en azından] Nahiv âlimlerinin o husustaki görüşlerinden birine uygundur. Ya da Hz. Âişe'nin dediği gibi kâtip hatasından ibarettir.

Şayet Nahiv âlimlerinden birinin görüşüne uyuyorsa o zaman lahn yok demektir.

Şayet lahn, kâtibin hatalı imlası sonucu ortaya çıkmışsa o takdirde kâtibin bu hatasından dolayı Allah'a ve Resûlü'ne (s) hiçbir sorumluluk isnat edilemez. Şayet bu, Kur'an'a atfedilen bir ayıp sayılırsa o zaman Mushaf'ın yazımında harflerin seslerinin farklı şekillerde yazıya aktarılmasından dolayı ortaya çıkan her yanlış ona isnat edilirdi [ki bunun ne kadar yanlış bir tutum olduğu açıktır.]

Örneğin İmam Mushaf'ında Tâhâ 20/63 ayette geçen *إِنْ هَذَا لَسَاجِرَانَ* cümlesindeki son kelime tesniye elifi kaldırılarak *إِنْ هَذَا لَسَاجِرَانَ* şeklinde yazılmıştır. [Ancak tilavette elif harfi varmış gibi her kıraat âlimi *ra* harfini uzatarak okumuştur.] Aynı şekilde bu Mushaf'ta *قَالَ رَجُلَانِ* (Mâide 5/23) ibaresinin ikinci kelimesinde; *فَأَخْرَانِ يَوْمَانِ مَقَامَهُمَا* (Mâide 5/107) cümlesinin ilk kelimesinde olduğu gibi bütün tesniye elifleri hafzedilerek yazılmıştır.⁶³ (s. 78)

Mushaf kâtipleri *الْحَيَوَةُ*, *الرَّكْوَةُ*, *الصلوة*, kelimelerini [ortada med harfi olan elif yerine] vav harfiyle yazmışlardır. Biz özellikle onların bu kelimelerdeki imlasına teberrüken tabi oluyoruz. Yoksa biz *الْفَلَاةُ*, *الْقَنَاءُ*, *الْقَطَاءُ* gibi kelimeleri [vav harfiyle değil] sadece elif ile yazarız. Ancak bunlarla [vav ile yazılmış] yukarıdaki kelimeler arasında [kelimenin telaffuzunu temin açısından, sesin yazıya aktarılması cihetiyle] hiçbir fark yoktur.

Mushaf kâtiplerinin [yukarıdakine benzer] bazı imlaları şunlardır:

a-Bakara 2/275. ayette geçen *الرَّبَا* kelimesi, vav ile *الرَّبْوَا* diye yazılmıştır.

⁶² Bu kelime ebced harflerinde geçen ve Medyen krallarından birinin adı olduğu söylenen bir isimdir. Böyle kullanıldığı gibi vav harfi atılarak *كَلْمُنْ* diye kullanılması daha yaygındır. (M)

⁶³ Kaynaklardaki bilgiler İbn Kuteybe'nin bu sözünü teyit etmemektedir. Başka bir deyişle İmam Mushaf'ının imlasında, örnek verilen kelimeler de dahil olmak üzere tesniye elifi genellikle mevcuttur. Ancak bu konuda İbn Kuteybe'nin değinmediği bir husus vardır. O da “ *أَصْحَابُ تَعَالَى/تَعَالَى-الضَّلَّة/الضَّلَاة-سَبِيح/سُبْحَانَ* ” gibi bazı kelimelerin ortasındaki eliflerin Hz. Osman Mushaf'larında yazılmadığıdır.

b-Me'âric 70/36. ayette geçen **فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا** cümlesinin başındaki kelimedeki bulunan lam harfi, müstakil olarak yazılmıştır.

c-En'âm 6/34. ayette geçen **وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ** cümlesindeki **نَبِيٍّ** kelimesi, sadece sonu esreli olup aslında **yâ** harfi bulunmadığı halde sonuna bir **yâ** harfi ilave edilerek **نَبِيَّيْ** diye yazılmıştır.

d-Aynı şekilde Şûrâ 43/51. ayette geçen **وَرَاءِ جَبَابٍ** ibaresindeki **وَرَاءِ** kelimesi, yukarıdaki En'âm 6/34. ayette olduğu gibi sonuna bir **yâ** harfi eklenerek **وَرَاءِي** diye yazılmıştır.

e-Şûrâ 43/21. ayetin başında yer alan **أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ** ibaresindeki **شُرَكَاءُ** kelimesi, öncesinde elif olmayan vav ile **شُرَكُؤُا** şeklinde yazılmıştır.

f-İbrahim 14/21. ayette geçen **الضُّعْفَاءُ** kelimesi, bir önceki örnekte olduğu gibi öncesinde elif olmayan vav ile **الضُّعْفُؤُا** şeklinde yazılmıştır.

g-Hûd 11/87. ayette geçen **نَشَاءُ** kelimesi, eliften sonra gelen bir vav ile **نَشَاؤُا** diye yazılmıştır. Aynı kelime İsrâ 17/18. ayette ise vav harfi olmadan **نَشَاءُ** şeklinde yazılmıştır. [Okuyuşta] bu iki imla arasında hiçbir fark yoktur.

h-Neml 27/21. ayette geçen **أَوْ لَأُذَبِّحَنَّهُ** cümlesindeki **لَأُذَبِّحَنَّهُ** fiili başındaki hemzeden sonra bir elif ilavesiyle **لَأُذَبِّحَنَّهُ** diye yazılmıştır.

i-Aynı şekilde Tevbe 9/47. ayette geçen **لَأَوْضَعُوا** fiili, baştaki lam ve eliften sonra bir elif ziyadesiyle **لَأَوْضَعُوا** diye yazılmıştır.

Mushaflarda bu kabilden örnekler sayılmayacak kadar çoktur.

Son dönemlerdeki kıraat âlimlerinin hatalı kıraatleri de [sadece kendilerine aittir. Dolayısıyla bu hatalar] Kur'an aleyhine delil olamaz.

Daha önce belirttiğimiz gibi ilk dönemlerde insanlar [kendi ana dillerinde nazil olduğu için] Kur'an-ı Kerim'i doğru okuyorlardı. Bu nesilden sonra [fethiler sonucunda Arap olmayanların Müslüman olmasıyla birlikte Arap yarım adasının] dışındaki şehirlerde yaşayan ve Arap olmayan bir kuşak ortaya çıktı. Bunlar Arapçanın dil yapısını bilmiyorlar, [Kur'an konusunda çok hassas ve titiz olan ilk nesil kadar] sorumluluk bilinci taşıyorlardı. Bu nedenle pek çok kelimenin tilavetinde hata ettiler ve doğru okuyuştan saptılar. [Kur'an'ı] Arapça dil kaidelerine aykırı bir tarzda okudular ve Kur'an tilavetine hâlel getirdiler.

Onlardan biri vardır ki avam nazarında iyi bir insan olarak bilinmesi ve din saiki ile kalplerin ona ısınması sebebiyle Allah onun kusurlarını örtmüştür.⁶⁴ (s. 79) Kıraat vecihlerini araştırdığım kimseler içinde tilavetinde bundan daha fazla karışıklık ve sıkıntı olan birini görmedim. Çünkü bu kişi, bir kelimedeki kullandığı kıraat vechini ona benzer başka bir kelimedeki terk ediyor. Sonra bir kaide koyuyor; ancak sebepsiz yere bu kaidenin dışına çıkıyor; pek çok kelimedeki zayıf çözüm arzusundan başka mesnedi olmayan vecihleri tercih ediyor.

İşte bütün bunlar, onun kıraatini Hicaz ehlinin ve Arapların kıraat vecihlerinin dışına itmiştir. Bu sapmanın bir başka sebebi de onun med, hemze, işbâ, imâle ve idgam konusunda

⁶⁴ Müellif bu imasıyla galiba yedi kıraat imamından biri olan Hamza'yı [Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfi] (ö. 156/773) kastetmektedir.

aşırı gitmesidir. Böylece o, Kur'an öğrenenleri zor bir yola sevk etmekte; Allah'ın ümmete kolaylaştırdığını zorlaştırmakta ve geniş kıldığı [alanı] da daraltmaktadır.

[Bütün bunların yanı sıra] burada tuhaf olan şöyle bir durum daha vardır: O zat insanlara kendi kıraat vecihlerini öğretmekte ama bunların namazda okunmasını kerih görmektedir. Kendisi ile namaz caiz olmayacaksa bu kıraat nerede kullanılacak? [Ne işe yarayacak?]

Süfyâb b. Uyeyne [Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî] (ö. 198/814), namazında onun kıraatini okuyan veya onun kıraatini okuyan bir imama uyan kişinin namazını iade etmesi/yeniden kılması gerektiği görüşündedir. Bişr b. el-Hâris (ö. 227/842) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi seçkin Müslümanlardan birçoğu Süfyân b. Uyeyne'nin bu görüşüne katılmıştır. Avam ve sıradan olan insanlar, onun kıraatine aşık oldular. Bu aşırı muhabbetin tek sebebi onda gördükleri meşakkat ve zorluk ile Kur'an talebesinin hocasına uzun süre gidip gelmesiydi. Bu kıraat vechiyle Fâtiha suresini öğrenmenin on gün, takriben yüz ayeti olan bir sureyi öğrenmenin bir ay, [Fâtiha'dan sonraki] yedi uzun sureyi öğrenmenin bir yıl sürdüğünü gördüklerinde; kıraat esnasında avurtları eğip bükmeyi, boyundaki iki büyük damarı ve alnın iki yanındaki iki damarı şişirmeyi müşahede ettiklerinde bunun kıraatin fazileti ve ondaki maharetin eseri olduğunu tevehhüm ettiler.

Oysa ne Allah Resûlü'nün (s), ne seçkin selefin, ne tabiînin, ne de kıraat âlimlerinin kıraati böyle idi. Bunların kıraati kolay ve basit idi. Kur'an'ı [kendi başlarına] virtlerinde ve odalarında okuyanların böyle bir kıraati benimsemelerini tercih ederiz. Kur'an öğrenmeye yeni başlayan gayretli bir delikanlıya gelince, ona med, hemze, idgam konusunda aşırı gitmeden kıraat ilminde derinleşmesini tavsiye ederiz. Çünkü bunlardaki aşırılık dili zelil eder; tutulması gereken yerde salıverir ve [çözülmemesi gereken] düğümü çözer.

Bu tabakadan tilavetinde yanlış ve vehimden uzak olan ne kadar az insan vardır!.. (s. 80)

Şimdi biraz da mana ya da gramer açısından hatalı olan bazı kıraat örneklerini görelim:

1-İslamî dönemin ilk iki kuşağından bazıları⁶⁵ Yunus 10/16. ayette [قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ] *De ki: "Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'an'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?"*] geçen اذْرَاكُمْ fiilini, son harfini hemze yaparak اذْرَاكُمْ diye okumuşlardır. Oysa [if'âl babının gaib sigasındaki] bu fiilin aslı/sülasi formu [bilmek anlamındaki dirâyet mastarıdır ve] وَكَذَآ دَرَيْتُ بِكَذَآ وَكَذَآ cümlesinde olduğu gibi hemze ile değil yâ harfiyle bitmektedir.⁶⁶

2-Yine aynı dönemde bazıları Şu'arâ 26/210. ayetinin [وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ /O Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir] sonundaki الشَّيَاطِينُ kelimesini vav-nun ile çoğul yapılmış gibi الشَّيَاطُونُ diye okumuşlardır.⁶⁷

3-Bir başkası A'râf 7/150. ayette geçen اَلْاَعْدَاءُ بِى تُشْمِتُ بِى اَلْاَعْدَاءُ cümlesini اَلْاَعْدَاءُ بِى تُشْمِتُ بِى اَلْاَعْدَاءُ diye okumuştur. Bu durumda if'âl babının nehy-i hazır formundaki fiil, sülasi forma dönüştürülmüş ve mef'ûl olan اَلْاَعْدَاءُ kelimesi de fail konumunda merfu olarak okunmuştur. Oysa bu fiil if'âl

⁶⁵ Abdullah b. Abbas ve Hasan el-Basrî'nin böyle okuduğu söylenir.

⁶⁶ Bu kıraat vechi, "Bu fiilin اَلْدَفْعُ anlamındaki اَلْدَفْعُ olduğu ya da Akil lehçesinde olduğu gibi yâ harfi öncesinde fetha olduğu için elife dönüşmüştür" diye izah edilmektedir.

⁶⁷ Bu kıraat vechinin Hasan el-Basrî ile Dahhâk'e ait olduğu söylenmektedir.

babındaki formuyla “أَشْمَتَ اللَّهُ الْعَدُوَّ بِهِ فَهُوَ يُشْمِتُهُ” şeklinde kullanılır. [Bu fiilin sülasi formu kullanılarak شَمَتَ اللَّهُ الْعَدُوَّ denmez.

4-[Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup bir âlim olan] A‘meş [Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfi] (ö. 148/765) şöyle der: (s. 81) “İbrahim’in⁶⁸ ve Talha b. Musarrif’in⁶⁹ yanında Şu‘arâ 26/25. ayeti [قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ] /Firavun etrafındakilere “dinlemez misiniz?” dedi.] okudum.⁷⁰ Bunun üzerine İbrahim bana “Sen, en feci kıraat vecihlerini bize okumaya devam ediyorsun! Okuduğun ayetteki حَوْلَهُ kelimesi, [senin okuduğun gibi değil] حَوْلَهُ olacak!” dedi. İbrahim, [Talha’ya döndü ve “sen ne dersin?” diyerek] onun fikrini sordu. O da [onu tasdik ederek] aynı şeyi söyledi. Onların bu sözlerine karşılık ben de onlara şöyle dedim: “Asıl siz yanlış okuyorsunuz. Bugün sizin yanınızda oturmayacağım.”

5-[Kıraat âlimi ve fakih olan] Yahya b. Vessâb (ö. 103/721), Nisâ 4/135. ayette geçen [“Eğer (şahitlik ederken dilinizi) eğip bükerseniz, ya da doğruyu söylemezseniz...” mealindeki] [“عَظْرًا أَوْ تُعْرَضُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تَلَّوْا تَلَّوْا kelimesini تَلَّوْا diye okudu. Bu fiil [yardım etmek, birinin işini üzerine almak, idare etmek gibi manalara gelen] التَّلَايَةُ mastarından türetilmiştir. Bu mana buradaki bağlama uygun değildir. [Çünkü bu cümlemin öncesinde şahitlikten ve adaletten söz edilmektedir.] Oysa bu fiil [biri fiilin aslında mevcut olan, diğeri de cemi vavı olmak üzere] iki vav ile yazılan تَلَّوْا fiilidir. Bu fiil ise “şahitlik ederken taraf tutmak ve iki hasımdan birine meyletmek” anlamındaki التَّلَّى mastarından türetilmiştir. Nitekim aynı kelime Âl-i İmrân 3/78. ayette de geçmektedir: “وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤْنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ /Onlardan (Kitap ehlinde) bir grup var ki, Kitap’tan olmadığı hâlde Kitap’tan sanasınız diye (okudukları) Kitap’tanmış gibi dillerini eğip bükerler.” [Ne yazık ki] A‘meş ve [yedi kıraat imamından biri olan] Hamza, Yahya b. Vessâb’ın söz konusu kıraat vechine tabi olmuştur.

6-A‘meş, İbrahim 14/22 ayette geçen وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِيَّ cümlesinin sonundaki kelimeyi, sonu kesreli olarak بِمُصْرِحِيَّ diye okumuştur. Sanki o, bu kelimenin başındaki bâ harf-i cerrinin kelimenin tamamını cer ettiğini sanmıştır. [Maalesef] Hamza onun bu [hatalı] kıraat vechine tabi olmuştur.

7-[Yedi kıraat imamından biri olan] Hamza, Fâtır 35/43. ayette geçen وَمَكَرَ السَّيِّئُ وَلَا يَجِيئُ السَّيِّئُ ifadesindeki السَّيِّئُ kelimelerinden ilkinin sonunu sükûn ile/cezimli olarak السَّيِّئُ diye okumuştur. Oysa [Arapçada cümle içinde yer alan] isimler sükûn ile i’rab almaz. Aynı ismin ikincisini ise [doğru] i’rabı ile [merfu olarak] okumuştur.

8-[Yedi kıraat imamından biri olan Nâfi‘ [Ebû Ruveym Nâfi‘ b. Abdirrahmân b. Ebî Nu‘aym el-Medenî] (ö. 169/785), Hicr 15/54. ayette geçen فِيمَ تُبْتَرُونَ cümlesinin sonundaki fiili, kesre ile harekelenmiş nun ile تُبْتَرُونَ diye okumuştur. Oysa onun sandığı kıraat vechi murat edilseydi fiil, [biri cemi nunu, diğeri nun-u vikaye olmak üzere] iki nun ile تُبْتَرُونَ diye yazılırdı. Çünkü bu müzari fiil ref mahallindedir.

⁶⁸ Bu kişi Tabiînden muhaddis ve fakih olan Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâi el-Kûfi’dir (ö. 96/714).

⁶⁹ Bu kişi Talha b. Musarrif b. Ka‘b b. Amr Ebû Abdullah el-Kûfi’dir (ö.112/730).

⁷⁰ Bu kıraat, bütün kıraat imamlarının kıraatidir.

9-Hamza, Enfâl 8/59. ayette geçen *وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ* cümlesinin başındaki fiili *yâ* harfi ile [gaib sigası] olarak] okumuştur.⁷¹ Şayet onun sandığı kıraat vecihi murat edilseydi ayet *وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ* şeklinde olurdu:

Bu kabil örnekler çoktur. Ancak bu kitap bu tür örnekleri sayıp dökmek için telif edilmedi. Böyle örneklerin tümünü, inşallah yakında kıraat vecihleri konusunda telif edeceğimiz kitabımızda görebileceksin. (s. 84)

SONUÇ

İbn Kuteybe'nin bu bölümde yazdıkları tahlil edildiğinde şu sonuçlar çıkarılabilir:

Arapça diğer dillerden farklıdır ve bazı üstün vasıfları vardır. Bu vasıflardan dolayı Arapça olarak indirilmiş Kur'an-ı Kerim'in hiçbir dile tam olarak tercümesi mümkün değildir. Şiir sözlü kültürü nakleden bir vasıta olduğu için Arapların hayatında çok önemlidir. Şiirde aynı zamanda vezin ve kafiye bulunması sebebiyle nesir gibi üzerinde değişiklik yapılması mümkün değildir. Şiirlerde kullanılan hitap şekilleri, mecaz, istiare ve temsil gibi ifade tarzları Kur'an-ı Kerim'de de mevcuttur.

Kur'an'ı eleştirip ona kusur isnat edenler, müteşâbih ayetlerin ardına düşüp onları asli manalarından çıkararak tahrif eden kimselerdir. Bunlar bu tahrifin ardından Kur'an'da tenakuz ve ihtilaf bulunduğu hükmettiler ve kendilerince iddialarına birçok delil getirdiler. Maalesef bu asılsız delillerle bazı cahil insanları yoldan çıkarıp şüpheye düşürdüler. Oysa bu kabil itirazların müşriklerden sadır olduğuna dair ne bir ayet ne de bir rivayet vardır. Bu kitap, insanların kafasını karıştıran ve onları şüpheye düşüren iddialar sebebiyle problemlili gözükten ayetleri yorumlamak maksadıyla telif edilmiştir.

Yetkin olmadığı konularda dilbilimci âlimlerin görüşüne başvurduğunu söyleyen İbn Kuteybe, kıraat farklılıklarına dair 23 itirazı dile getirir ve bunlara teker teker cevap verir. Ardından Kur'an'da lahn bulunduğu dair iddiaları cevaplar.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

--- *Fezâilü's-sahâbe*. Nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Î'câzu'l-Kur'an*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. Nşr. Mahfûzurrahman Zeynullah ve diğerleri. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.

⁷¹ Bu fiili İbn Âmir, Hafs ve Ebû Ca'fer Hamza gibi okumuştur. Âsım ise *te* harfiyle okumuştur. Her iki kıraat de sahih yedi kıraattendir.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Durmuş, İsmail. "Hemze", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/190. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünenü İbn Mâce*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdilmün'im Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî. *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l kebîr*. Nşr. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994.
- Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru kitabi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.